МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Педагогічний факультет
Кафедра педагогіки дошкільної та початкової освіти

СПЕЦИФІКА ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАХИСТІВ І КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ В ДИТИНСТВІ

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка 2 курсу 11-231 групи
Спеціальності 012 Дошкільна освіта
(скорочений термін)
Освітньо-професійної (наукової) програми
Дошкільна освіта
Бондарчук Наталя Петрівна
Керівник к.психол.н. ст. викладач Фоміна І.С.
Рецензент к.пед.н., доцент Борисенко Н.М.

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП 3

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАХИСТІВ І КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ В ДИТИНСТВІ

1.1. Аналіз проблеми психологічних захистів і копінг-поведінки у теорії та практиці психологічної науки……..……...……6

1.2. Причини виникнення психологічних захистів і копінг-поведінки у дітей…….17

1.3. Особливості розвитку психологічних захистів та копінг-поведінки в дитинстві……...…….20

РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАХИСТІВ ТА КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ У ДІТЕЙ

2.1. Різновиди копінг-стратегій поведінки та способи подолання дитиною психологічних проблем ……..…….....27

2.2. Характеристика методів дослідження проявів і причин копінг-поведінки у дітей…….…….…33

2.3. Результати констатувального експерименту з визначення проявів і причин копінг-поведінки у дітей старшого дошкільного віку…….…….40

ВИСНОВКИ…….……44

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…….……47

ДОДАТКИ……..……...53

ДОДАТОК А Тестовий матеріал до опитувальника батьківського ставлення А.Варги та В. Століна……...….53

ДОДАТОК Б Тестовий матеріал до методики Рене Жиля……..….57

ДОДАТОК В Тестовий матеріал до методики «Страхи в будиночках» М. Панфілової, О. Захарова ……..…65

ВСТУП

Стрімкі та постійні трансформації сучасного суспільства, нестабільність економічних умов, проблеми батьківсько-дитячих відносин породжують труднощі щодо розвитку, навчання та орієнтування дитини в соціальному світі.

Дитячий організм є дуже чутлививим до будь-яких змін, що у свою чергу обумовлює підвищенну схильність до хвилювань та стресових станів. У зв'язку з цим, особливої актуальності набувають питання, пов'язані з функціонуванням, адаптацією й виробленням особистістю ефективних стратегій психологічного захисту.

Особливості, чинники та етапи становлення психологічних захистів та копінг-поведінки у дітей є предметом наукового інтересу таких дослідників, як М. Баширова, І. Борисова, Р. Грановська, Т. Даценко, А. Кисельова, Т. Крюкова, О. Куфтяк, Н. Михайлова, І. Нікольська, Я. Овсяннікова, М. Сапоровська, А. Фрейд, О. Шатинська та інших.

Складні життєві ситуації є однією з головних причин дисгармонійного розвитку дитини, хвороб, навіть суїцидів і велика роль у запобіганні, ліквідації цих наслідків покладена саме на застосування копінг-поведінки. А вміле, правильне використання її стратегій визначає подальший гармонійний розвиток особистості дитини, сприяє її саморегуляції.

Отже, вплив сучасних умов життя на формування та розвиток особистості дитини, інтенсифікація життєдіяльності, яка провокує виникнення у неї стресових станів у різних життєвих ситуаціях підвищують інтерес науковців до проблеми копінг-поведінки, актуалізують необхідність теоретичного аналізу досліджень українських та зарубіжних учених, що зумовило вибір кваліфікаціної роботи з теми «Специфіка психологічних захистів і копінг-поведінки в дитинстві».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами: кваліфікаційна робота виконана в межах кафедральної наукової теми «Формування професійної компетентності кадрового педагогічного потенціалу у системі суспільних трансформаційних процесів» кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти Херсонського державного університету.

Мета дослідження полягає в теоретичному аналізі специфіки психологічних захистів та копінг-поведінки у дітей.

Відповідно до мети дослідження було визначено такі **завдання:**

1. Опрацювати психолого-педагогічну, методичну літературу, періодичні видання з проблеми дослідження та проаналізувати проблему психологічних захистів та копінг-поведінки у теорії та практиці психологічної науки.
2. Розкрити причини виникнення психологічних захистів і копінг-поведінки у дітей.
3. Розглянути особливості розвитку психологічних захистів та копінг-поведінки в дитинстві.
4. Розкрити різновиди копінг-стратегій поведінки та способи подолання дитиною психологічних проблем.
5. Охарактеризувати методи дослідження проявів і причин копінг-поведінки у дітей старшого дошкільного віку.
6. Провести констатувальний експеримент з визначення проявів і причин копінг-поведінки у дітей старшого дошкільного віку та проаналізувати його результати.

Об'єкт дослідження – процес психологічних захистів та копінг-поведінки у дітей.

Предмет дослідження – специфіка психологічних захистів та копінг-поведінки в дитинстві.

Для досягнення поставленої мети та завдань використовувались наступні **методи дослідження:**

- *теоретичні:* аналіз психолого-педагогічної, методичної літератури та періодичних видань; вивчення педагогічного досвіду; індуктивно-дедуктивний; узагальнення; систематизація.

- *емпіричні:* спостереження; констатувальний експеримент.

Практичне значення одержаних результатів. Результати кваліфікаційної роботи можуть бути використані у процесі фахової підготовки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти та учителів початкової школи.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження обговорювалися на засіданні кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти Херсонського державного університету.

Структура роботи. Кваліфікаціна робота на здобуття СВО «Бакалавр» складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАХИСТІВ І КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ В ДИТИНСТВІ

1.1. Аналіз проблеми психологічних захистів і копінг-поведінки у теорії та практиці психологічної науки

Одними з актуальних на сьогодні є проблеми, пов'язані з порушенням психічної рівноваги дитини, що спричинені соціально-економічними та екологічними умовами сучасного життя. Дорослі все частіше переносять негаразди на роботі та матеріальні проблеми на дітей, що, у свою чергу, негативно позначається на їх емоційному та психічному здоров`ї [32]. Крім того стрімкий розвиток суспільства передбачає призводить до збільшення «тиску» на психіку маленької особистості. Стрімке входження інформаційних технологій у повсякденне життя, зокрема використання дітьми мобільних телефонів, планшетів, компютерів вимагає її інтенсивного розвитку, швидкого пристосування до оточуючої дійсності. До адаптаційних систем дитини відносять психологічний захист, який на думку Д. Тітаренко, визначає суб'єктивний комфорт особистості в усіх ситуаціях напруженості [39, с. 182].

Специфіка поведінки у таких ситуаціях може впливати на: емоційний стан, настрій; тривалість несприятливих умов; здоров'я та працездатність дитини.

Як зазначає А. Демчук, «в останні роки проблема подолання складних життєвих ситуацій та стресових станів стала предметом активного дослідження у психологічній науці. Вченими проаналізовані складності, що виникають у різних видах діяльності, а саме: навчальній, дитячо-батьківських відносинах, складних соціально-

політичних ситуаціях, ситуаціях хвороби, а також на різних етапах онтогенезу» [10].

Проблема виникнення психологічних захистів та копінг-поведінки особистості стала досліджуватися у вітчизняній психології ще у 90-тих роках XX століття і представлена працями В. Андрєєва, Л. Анциферової, Н. Горбоненко, В. Голованевської, Р. Грановської, К. Муздибаєва, С. Нартової-Бочавер, І. Нікольської та інших.

Поведінка особистості у складних екстремальних ситуаціях розглядалася у сучасних дослідженнях Л. Віноградової, О. Лібіної, І. Малкіної-Пих; соціальні та особистісні детермінанти вибору копінг-стратегій досліджувались В. Голованевською, Л. Дементій, Т. Крюковою та іншими.

Серед українських дослідників цій проблематиці відведено місце в роботах І. Корнієнко, С. Малазонії, О. Марковець, З. Сивогракової, О. Скленя, С. Харченко, В. Чернобровкіна та інших.

У зарубіжній психології ґрунтовні дослідження копінгу представлені у працях таких учених, як А. Білінгс, Т. Вілс, П. Вітальяно, Е. Коплік, Р. Лазарус, Л. Мерфі, А. Річ, К. Снайдер, С. Фолкмен, А. Фрейд, Е. Фриденберг, Н. Хаан, К. Шулер та інших.

На думку А. Фрейд, захисні механізми є діяльністю «Я», що «вмикаються» у той час, коли «Я» піддається надмірній активності спонукань або відповідних ним афектів, що є для нього небезпечними.

Як більшість представників психодинамічного напряму в психології, вчена вважає психологічний захист спеціальною системою стабілізації особистості. Дана система охороняє свідомість від травмуючих переживань, страху і тривоги та спричиненим нами дискомфортом, які пов’язані із зовнішніми і внутрішніми конфліктами. Ці механізми допомагають дитині в найменш витратний спосіб

упоратися з небезпечними ситуаціями, що загрожують її життю та здоров'ю [41, с.37].

Психологічні захисні механізми як процеси інтрапсихічної адаптації особистості розглядають психологи І.Нікольська та Р.Грановська. На їх думку, в цих процесах задіяні всі психічні функції дитини , а саме сприймання, пам'ять, увага, уява, мислення, емоції. В залежності від ситуації, якась одна з них перебирає на себе основну частину роботи з переживань або подолання страху. Конкретні захисні механізми особистості залежать від певних обставин життя, в яких перебуває дитина і нею отриманого досвіду [27, с. 41].

Найбільш досконалою, в основі якої лежить життєвий досвід дитини, є стратегія активного опрацювання і подолання страху – стратегія копінгу, або копінг-поведінка. Особистість є свідомою і самостійною соціальною істотою. Вона взмозі вирішувати зовнішні і внутрішні конфлікти, боротися з тривожністю і страхами.

Не дивлячись на спроби дослідників поєднати поняття «копінг» і «захисні механізми», М. Водсворт П. Крамер, Б. Компас, А. Томсен розрізняють їх за ступенем усвідомленості, цілеспрямованості, конструктивності, а також за локалізацією загрози. На думку вчених, копінг є усвідомленою активністю людини, що має певну ціль. У особистості є чіткі наміри – розв'язати проблемну ситуацію. Менш конструктивним є психологічний захист, адже, передбачає відмову індивіда вирішувати проблемні ситуації заради збереження душевного комфорту.

Отже, основна відмінність захисних механізмів від стратегій копінгу полягає у несвідомому включенні перших і свідомому, цілеспрямованому використанні останніх [8].

Дослідниця Л. Анциферова зазначає, що «люди, які при появі проблемних і стресових ситуацій використовують механізми психологічного захисту, здебільшого сприймають оточуючий світ як

щось небезпечне, мають невисоку самооцінку і песимістичний світогляд. Ті ж, хто в подібних випадках віддають перевагу стратегіям копінг-поведінки, вирізняються оптимізмом, сталою самооцінкою, мотивацією на досягнення, позитивном та реалістичним підходом до життя» [1].

Дослідники Р.Лазарус, Р.Плутчик та ін. вважають копінг-стратегії усвідомленими варіантами підсвідомих захистів. З розвитком самосвідомості особистість здатна усвідомлювати те, що раніше виконувала автоматично та застосовувати більш зрілі й ефективні прояви захистів [19, с. 43]. На думку, інших авторів, а саме Д.Утіх, Ф.Майрінг та ін. зв'язок між захисними механізмами і копінгом є більш складним. Вони розглядають підсвідомі механізми захисту як один із способів реалізації копінг-поведінки.

Науковці О. Войцеховська та Г. Закалик розуміють поняття «копінгу» як сукупність емоційних, когнітивних та поведінкових зусиль. Вони націлені на подолання труднощів під час взаємодії людини з довкіллям. Когнітивні зусилля особистості скеровано на аналізування проблеми, яка виникла, складання плану дій та пошук варіантів виходу з даної ситуації. Завдяки емоційному контролю людина здатна впоратися зі своїми переживаннями, намагається знайти емоційну підтримку в оточуючих. Зусилля та контроль над своєю поведінкою дають змогу особі досягти результату, якого вона чекає [5, с. 101].

Н. Водоп'янова зазначає, що «проблема протидії стресу в західних дослідників отримала відображення в понятті «копінг» (coping – від англ. «соре», яке, згідно з Оксфордським англійським словником, вживається в значенні «успішно впоратися, подолати»). Авторка вважає, що поняття «копінг» містить різні форми активності людини задля подолання стресових станів. Воно охоплює всі види взаємодії

суб'єкта з труднощами, які необхідно вирішити, уникнути, проконтролювати або пом'якшити» [4, с. 212-213].

У загальному значенні копінг включає всі види взаємодії суб'єкта з ситуацією. Це спроби оволодіти або пом'якшити, пристосуватись або відхилитись від вимог ситуації, яка викликає стрес. У вузькому значенні під копінгом розуміється стратегія та спосіб подолання людиною стресової ситуації.

Вивчення методології копінгу та копінг-поведінки є важливим підґрунтям для розробки достовірних методів дослідження, а також для розробки технологій психологічної підтримки дитини. Адже сьогодні, незважаючи на численні дослідження, в науковій літературі існують певні розбіжності в розумінні понять копінг, копінг-поведінка, психологічний захист і тому необхідно конкретизувати зміст кожного з них.

Методологічною основою дослідження особливостей психологічного захисту та копінг-поведінки особистості виступає на сьогодні теоретичний аналіз і узагальнення наукових джерел, емпіричних досліджень зарубіжної та вітчизняної психології.

У наукових джерелах з психології поняттям «копінг» зазвичай визначають способи поведінки людини, які є характерними для неї за різних життєвих обставин, що пов'язані з переживанням та подоланням стресової ситуації. Критерієм ефективності копінгу є зменшення стресогенного впливу ситуації на особистість та повернення її до нормального функціонування. Часто копінг-поведінка розглядається як синонім до поняття «копінг». Вона реалізується за допомогою копінг-стратегій. Їх вибір залежить від впливу різних чинників: вікових, особистісних, статевих, ситуативних [3].

Сьогодні найбільш докладно досліджено і проаналізовано особистісні та ситуативні детермінанти копінг-поведінки. Найперші наукові праці, що присвячені дослідженню феномена копінг-поведінки

почали з’являтися в зарубіжній психології лише з другої половини XX століття. Вперше термін «копінг» використав у 1962 році Л. Мюрфі. Він досліджував способи подолання дітьми вимог, що висувалися кризами розвитку. До них прикладалися активні зусилля особистості, спрямовані на оволодінняскладною ситуацією або проблемою. Копінг розуміється ним як прагнення вирішити особистістю проблему, що стоїть перед ним [54]. Згодом, через чотири роки, Р. Лазарус у книзі «Психологічний стрес і процес його подолання» описав усвідомлені стратегії подолання людиною стресових ситуацій. Він визначив копінг-поведінку як «суму когнітивних і поведінкових зусиль, які докладає особистість для послаблення впливу стресу» [53].

Як вказує Р. Лазарус, «копінг – це відповідь людини на стресову ситуацію, яка виникає внаслідок відсутності рівноваги між сприйняттям запитів середовища та індивідуальних ресурсів, доступних для взаємодії з цими запитами». Автор стверджує, що стресогенні стимули у різних людей та під час різних обставин спричинюють до різної величини стресу. А «подолання» є застосуванням поведінкових і когнітивних зусиль для задоволення зовнішніх і внутрішніх вимог [19, с. 23].

На думку А.Маслоу, « копінг – це готовність індивіда вирішувати життєві проблеми шляхом пристосування до обставин». Це передбачає сформованість вміння використовувати певні засоби для подолання стресу. При виборі активних форм поведінки підвищується вірогідність усунення впливу стресогенних факторів на особистість. Особливості цього вміння мають зв'язок з «Я-концепцією», локусом контролю, емпатією, умовами середовища [24, с. 63].

Дослідники Г. Діденко, В. Шебанова під копінг-поведінкою розуміють «стратегії дій, які людина застосовує в ситуаціях психологічної загрози фізичному, особистісному і соціальному благополуччю, що здійснюються в когнітивній, емоційній та

поведінковій сферах її функціонування особистості й призводять до успішної або більш-менш успішної адаптації» [44, с. 369].

На думку С. Нартової-Бочавер, копінг є процесом, який розвивається в часі. Це пов'язано з тим, що особистість і середовище створюють нерозривний динамічний взаємозв'язок, впливаючи один на одного [26, с. 21].

За визначенням А. Вдовиченко копінг-поведінка є індивідуальним способом взаємодії особистості з кризово ситуацією на зниження впливу, що спричинює стрес [3].

Згодом поняття «копінг» стало включати реакцію не тільки на «надмірні вимоги ситуації», але й на стресові ситуації, що виникають щодня. При цьому зміст копінгу залишився тим самим: копінг – це те, що робить людина, аби подолати стрес, об'єднуючи когнітивні, емоційні та поведінкові стратегії. Думки, почуття і дії утворюють копінг-стратегії, які використовуються різною мірою за певних обставин. Отже, копінг – це поведінкові та когнітивні зусилля, які застосовуються особистістю, щоб впоратися з відносинами «людина-середовище» [3].

Вчений С. Карвер підкреслює, що «реакції індивіда на стресову ситуацію можуть бути як довільними, так і мимовільними. Мимовільні реакції – це ті, що засновані на індивідуальних відмінностях у темпераменті. Вони набуваються в результаті повторення і не вимагають усвідомленого контролю. Довільні реакції є вродженими, усвідомленими». Вчений вважає, що психологічне призначення «копінгу» полягає в тому, щоб якнайкраще адаптувати людину до вимог ситуації [49, с. 268].

Дослідниця А. Лібіна вказує, що невід'ємною характеристикою копінг-поведінки є її корисність, тобто подолання визначається як «адаптивні, цілеспрямовані і потенційно усвідомлені дії» [20, с. 104].

Альтернативна точка зору Р. Лазаруса полягає в тому, що «копінг не завжди є продуктивним. Його ефективність залежить від двох чинників. По-перше, реакції у відповідь на стресову ситуацію та по-друге, контексту, в якому реалізується цей допінг» [19, с. 63].

Особливої уваги заслуговують праці А. Журавльова, Т. Крюкової, О. Сергієнко щодо висвітлення сучасного стану та перспектив розвитку долаючої поведінки. Дослідниками опрацьовано велику кількість теоретико-експериментальних розробок, методологію та методи дослідження копінг-поведінки, особистісні й суб'єктивні чинники долання, співвідношення долаючої поведінки та психологічних захистів [12].

Різні аспекти прояву копінг-поведінки в контексті батьківсько-дитячих відносин аналізують Н. Бєлорукова, М. Голубєва, О. Єкимчук, К. Калугіна, Є. Куфтяк, Є. Петрова, О. Подобіна, М. Сапоровська, В. Шебанова Т. Яблонська, та ін.

На сьогодні виокремлюють три основні підходи, які інтерпретують поняття «копінг»: ресурсний, особистісний, ситуаційний (феноменологічний).

Перший підхід – ресурсний, який представлений у працях Н. Хаан. Вчений розглядає копінг-процеси як Его-процеси, що спрямовані на продуктивну адаптацію особистості у важких ситуаціях та на розвиток ресурсів. Він вважає, що «функціонування копінг-процесів передбачає використання моральних, когнітивних, соціальних і мотиваційних структур особистості під час подолання проблеми. У випадку нездатності людини до адекватного вирішення проблеми розпочинають діяти захисні механізми, шо зумовлюють пасивну адаптацію та розглядаються як ригідні, дезадаптивні способи вирішення проблеми, які стають перепоною в адекватній орієнтації індивіда в умовах реальності. Іншими словами, копінг і захист

функціонують на основі однакових Его-процесів, але є різноспрямованими механізмами у подоланні проблеми» [51, с. 374].

Другим підходом є ситуаційний. Він представлений у працях Р. Моос та А. Біллінгс й визначає копінг як якості особистості, що дозволяють використовувати відносно постійні варіанти відповіді на стресові ситуації. А. Біллінгс і Р. Моос виділяють три способи подолання стресової ситуації:

1) копінг, спрямований на оцінку подолання стресу. Він включає логічний аналіз, переоцінку ситуації, тобто спроби визначення значущості ситуації і використання певних когнітивних стратегій;

2) копінг, спрямований на проблему подолання стресу. Такий копінг ередбачає модифікацію, зменшення або усунення його джерела;

3) копінг, спрямований на емоції. Подолання стресу включає когнітивні та поведінкові зусилля. За допомогою них людина намагається відновити афективну рівновагу і зменшити емоційну напругу [48, с. 142].

Третьому підхід – особистісний. Він представлений в працях Р. Лазаруса та С. Фолкман. У їх дослідженнях копінг виступає як динамічний процес, що визначається суб’єктивністю переживання ситуації та іншими чинниками.

Вчені визначили психологічне подолання як когнітивні і поведінкові зусилля особистості, спрямовані на зниження впливу стресу. Вони описали також активну та пасивну форми копінг-поведінки. Активна форма копінг-поведінки або активне подолання, є цілеспрямованим усуненням або послабленням впливу стресової ситуації. Пасивна копінг-поведінка, або пасивне подолання, передбачає використання системи механізмів психологічного захисту,що спрямовані здебільшого на зниження емоційної напруги [50, с. 209].

Не дивлячись на різні індивідуальні прояви поведінки у стресових ситуаціях, на думку Р. Лазаруса, існують два глобальних стилі реагування: проблемно орієнтований і суб'єктивно орієнтований.

Проблемно орієнтований стиль передбачає раціональний аналіз проблеми. Він пов'язаний із розробленням та реалізацією плану залагодження складної ситуації. Проблемно орієнтований стиль виявляється в таких формах поведінки: звернення по допомогу, самоаналіз проблемної ситуації, пошук додаткової інформації.

Суб'єктивно орієнтований стиль проявляється у наслідок емоційного реагування на ситуацію. Він не супроводжується певними діями, а навпаки людина намагається не думати про проблему взагалі, залучає інших у свої переживання, виявляє бажання забутися уві сні.

Копінг, спрямований на емоції, виявляється як когнітивні, емоційні і поведінкові зусилля, за допомогою яких особистість намагається редукувати емоційну напругу. Вираження почуттів загалом прийнято вважати досить ефективним способом подолання стресу; виняток становить лише відкритий прояв агресивності через свою асоціальну спрямованість.

Первинне оцінювання допомагає особистості дійти висновку про те, що, власне, приховується за стресором – загроза або прихильність долі. Стрес сприймається й оцінюється в таких суб'єктивних параметрах, як масштаб загрози або ушкодження, які приписуються події, або оцінювання масштабів їхнього впливу. Після чого виникають такі емоції як злість, страх, пригніченість, надія.

Основним вважають вторинне когнітивне оцінювання, що виявляється в постановці запитання: «А що я можу зробити в цій ситуації?» та оцінці власних можливостей стосовно вирішення, поставленого завдання. Вторинне оцінювання є додатковим до первинного і визначає, якими методами можна впливати на негативні події, їхній результат і вибір шляхів для подолання стресу [19, с. 116].

Вивчення копінг-поведінки на сучасному етапі спирається на наступні положення:

1) Для людині характерним є інстинкт подолання (Е.Фромм,1992), однією з форм якого виступає пошукова активність (Аршавський, Ротенберг, 1976);

2) на вибір способів подолання стресу впливають індивідуально-психологічні особливості людини: рівень тривожності, темперамент, тип мислення, особливості локус контролю, спрямованість характеру, переживання, установки, досвід. Отже, ті складні ситуації, які виникають на життєвому шляху людини, окрім зовнішніх (середовищних) будуть мати ще й внутрішні (особистісні) передумови;

3) у складних ситуаціях вибір стратегій копінг-поведінки буде залежати від рівня самоактуалізації особистості. Це означає, що чим вищий рівень розвитку особистості людини, тим успішніше вона буде вирішувати труднощі.

Отже, якщо систематизувати поняття копінгу, можна виділити три рівні його функціонування: копінг-дії, копінг-стратегії та копінг-стилі. Копінг-дії – це почуття, думки та дії людини. Вони часто групуються в копінг-стратегії, що, у свою чергу, групуються в копінг-стилі. У деяких випадках поняття копінг-дії і копінг-стратегії використовуються як взаємозамінні, тоді як копінг-стилі загалом відносяться до дій або стратегій, які послідовно використовуються індивідом з метою подолання стресу [3].

Таким чином, проблема психологічного захисту особистості є дуже багатоаспектною. Вона ґрунтується на аналізі джерел зарубіжної і вітчизняної психологічної науки, а саме поняття копінгу охоплює широкий спектр людської активності – від несвідомих психологічних захистів до цілеспрямованого, свідомого подолання кризової ситуації. Єдиної концепції копінг-поведінки не існує, що свідчить про складність вивчення поведінки дитини у різних життєвих ситуаціях.

1.2. Причини виникнення психологічних захистів і копінг-поведінки у дітей

Психологічне здоров'я дитини визначається показниками нервово-емоційного розвитку та пізнавальної активності. Дитина, яка здорова є активною, життєрадісною, комунікативною. Вона має оптимальний рівень розумового розвитку. Пізнавальна активність дитини, її поведінка та характер спілкування з оточуючими залежать від емоційного стану. До речі, чим менша дитина, тим більш відчутною є ця залежність [32].

На думку авторів (А. Бодалев, Л. Божович, В. Мухіна, Т. Рєпіна та інших) дитина є найбільш чутливою частиною соціуму та постійно піддається різноманітним негативним впливам. В останні роки, відповідно до експериментальних досліджень В. Гарбузова [6], І. Дубровіної [11], О. Захарова [13], найбільш розповсюдженими явищами є тривожність і страхи в дітей дошкільного віку.

Одні дослідники (П. Куттер) пов'язують актуалізацію захисних механізмів «зі спробою дитини впоратися з примітивним страхом, що супроводжує розвиток кожної дитини». Він проявляється в типових для неї фобіях темряви, самотності, привидів. Інші, наприклад О.Захаров, вважають, що їх актуалізує тривога, що є досить типовою для дітей та виникає під час її індивідуального розвитку дитини. Часто вона проявляється як реакція занепокоєння внаслідок фізичного дискомфорту, як страх смерті, розлучення з близьким дорослим, самотності, темряви, закритих приміщень [13, с. 95].

Причини стресів у дитини дуже різноманітні. До них призводять і зміни в житті (відвідування дитячого садочку або школи, переїзд, розлучення батьків, смерть близької людини), і звичайні життєві ситуації. Також кризові ситуації такі як насильство на очах у дитини, стихійне лихо. До того ж, дитина може відчувати стрес на фоні занадто

інтенсивних для неї розумових і емоційних навантажень, неблагополучної атмосфери в сім'ї, конфліктів з батьками, однокласниками, друзями та рідними.

Розповсюдженою причиною виникнення психологічного захисту у дитини є непорозуміння з батьками, коли відбувається приховане емоційне відштовхування дитини. Часто батько або матір не зізнаються собі, що обтяжені дитиною, женуть від себе цю думку й обурюються, коли чують це від когось. Вони пригнічують це ставлення як негідне й підкреслено піклуються про своє чадо. Проте дитина відчуває вимушеність турботи й брак тепла, що зумовлює в неї порушення душевної рівноваги.

Задіяння захисних механізмів має серйозні наслідки. Відштовхування дитини з боку батьків є причиною незворотних психологічних змін: невпевненості в житті, відчуття невизначеності свого соціального статусу, тривожного очікування всіляких неприємностей. Результатом відчуття недостатнього права і впевненості в існуванні власного «Я» є поява страху смерті. З іншого боку, якщо батьки пропонують дитині любов лише за умови підпорядкування, то в неї не виникає установки на активне здобування світу. [9].

Здебільшого дитина дуже важко переживає стресовий стан, так як у неї ще не сформувався захист проти стресу на належному рівні.

Особливо гостро дитиною сприймаються проблеми, що виникають у сім`ї. Це пов'язано з важливими життєвими подіями, які підштовхують сім'ю до змін та стосуються різних сфер сімейного життя, наприклад, емоційного клімату, способів взаємодії, цілей і цінностей, психологічної дистанції між членами родини. А саме народження і смерть членів родини, серйозні конфлікти, переїзд до іншого міста, країни та ін. При сімейному стресі усі члени родини переживають напруження та негативні емоції.

Дисгармонія взаємин між батьками, як зазначає О. Кононко, спричинюють прояви дитиною асоціальної поведінки. Сварки, непорозуміння, суперечки матері і батька провокують «важку» поведінку – агресивність, негативізм, неслухняність, грубість, злостивість. Деякі батьки виявляють зневажливе ставлення до своїх дітей – засуджують їхні дії, образливо розмовляють з ними, звинувачують у всьому, нерідко до цього додається ще й фізичне покарання [15, с. 143]. Подібна атмосфера у сім'ї не є сприятливою для набуття дитиною навичок і досвіду гуманної поведінки. Окрім цього, вона сприяє формуванню емоційної нестійкості дитини, дезорієнтує її, порушуючи соціальні орієнтації.

У дослідженні копінг-поведінки як чинника батьківсько-дитячих відносин М. Сапоровською встановлено, що не всі матері можуть надати своїм дітям необхідну емоційну та інструментальну підтримку. Це виникає труднощі у дитини під час подолання шкільних складнощів і уповільнює адаптацію до школи [36, с. 63].

За дослідженням О. Куфтяк, у сім'ях, які регулярно застосовують фізичні покарання до своїх дітей, образ матері відрізняється невисоким рівнем емпатії або «душевною глухотою». Вона не приймає себе і не намагається знайти шляхи розв'язання власних конфліктів. Здебільшого такі матері використовують стилі копінг-поведінки, що орієнтовані на уникнення, а регулярні фізичні покарання впливають на поведінку дітей, зменшуючи ймовірність вибору ними копінг-стратегій, що спрямовані на пошук соціальної підтримки [33, с. 44].

Максимальний стрес, з яким сім'я не здатна впоратися, може призвести до сімейної кризи. Це нездатність сім'ї відновити стабільний стан у ситуації постійного тиску тих вимог, які змінюють структуру і способи взаємодії членів сім'ї. Сімейну кризу можна визначити і як незворотну зміну в житті сім'ї під час якої звичні ролі її членів змінюються і відбувається розпад колишніх зразків поведінки.

Таким чином, причинами виникнення психологічних захистів і копінг-поведінки у дітей є зміни в житті дитини, звичайні життєві ситуації, які супроводжуються невідомістю або болем, кризові ситуації (насильство на очах у дитини, стихійне лихо), інтенсивні розумові та емоційні навантаження, неблагополучна атмосфера в сім'ї, конфлікти з батьками, однокласниками та друзями.

1.3. Особливості розвитку психологічних захистів та копінг-поведінки в дитинстві

Досить типовою для дітей раннього і дошкільного віку є поведінка, заснована на стратегії психологічного захисту. Однак проблема хронології захисних механізмів в онтогенезі залишається відкритою на сьогоднішній день. Як визначають дослідники, головна складність полягає в тому, що теоретичні положення про сенситивні періоди для реалізації базових потреб і утворення специфічних механізмів захисту не співпадають із клінічним досвідом. Не викликає сумніву лише існування деяких закономірностей у процесі утворення захистів, для визначення яких доцільно розглянути найбільш переконливі спроби їх хронологічної класифікації.

У главі «Рекомендації з хронологічної класифікації» А. Фрейд наводить наступні приблизні етапи розвитку захисту Его [41].

Передстадія захисту – кінець першого року життя.

Механізми проекції та інтроекції – від одного до двох років.

Механізми витіснення та інтелектуалізації – від двох до трирічного віку.

Механізми реактивного утворення і сублімації – від трьох-до п'ятирічного віку.

1-й рік життя. Альтернатива: довіра-недовіра до світу. Проблема тимчасовості. Потреби в безпеці, афіляції, симбіозі. Галюцинації,

сновидіння. Передумови утворення захистів групи компенсації. На початку другого року з'являються заперечення і проекція.

2-3-й роки життя. Альтернатива: самостійність – нерішучість. Проблема ієрархії. Потреби в свободі, автономії, відділенні. Утворюються захисні механізми заміщення і придушення.

Вчена Н. Родіна, досліджуючи розвиток копінгу протягом життєвого шляху особистості, відзначає, що, «починаючи з середини першого року життя, діти часто покладаються на своїх батьків, очікуючи від них прямого сприяння у копінгу і саморегуляції, а також бачать у них взірці того, як реагувати на нові стресові ситуації. У період з 6 до 18 місяців діти стають більш схильними долучатися до регуляторної поведінки, що спрямовується іншими. Вони безпосередньо шукають допомоги з боку оточення задля регуляції власних реакцій на стресові події» [34, с. 282].

4-5-й роки життя. Альтернативи: підприємливість – почуття провини і умілість-неповноцінність. Утворюються механізми захисту групи інтелектуалізації та групи регресії.

6-11-й роки життя. Проблема територіальності. Потреби в самостійному пізнанні світу, компетентності, інформованості, значущості [41, с. 39].

Захисний механізм кожної людини спочатку формується для оволодіння конкретними інстинктивними спонуканнями і пов′язаний з певною фазою індивідуального розвитку. У маленьких дітей, до того як сформується повноцінна система психологічного захисту, реакція на неприємні переживання – автоматична, а саме відбувається фізіологічний відхід від подразника. У деяких дітей психологічний захист частіше виявляється в період неспання, а в інших – здебільшого під час сну.

Найтиповішими захисними реакціями, які помічені у дітей, як вважає О. Лічко, є такі: пасивний протест, опозиція, імітація, емансипація і компенсація.

Ранньою формою захисної поведінки у дітей є пасивний протест, яка проявляється у відмові від спілкування навіть з близькими людьми, від їжі та ігор. Така реакція здебільшого виникає в дитини, якщо її раптово відірвали від матері, сім´ї, звичної групи однолітків. Найчастіше проявом пасивного протесту виявляється є «синдром госпіталізму». Дитина прагне по змозі відхилитися від будь-яких зовнішніх дій. Досить типова поза в такому стані – лежати обличчям до стіни.

Аналогічно до інших захисних форм, «поведінковий відхід» є несвідомим захисним механізмом. Дитина, потреб якої в турботі, емоційних контактах постійно не задовольняють, поступово стає аутичною. Зовні це виявляється у немотивованій відмові від виконання необхідних дій.

Якщо дитина переживає смерть батьків, вона використовує цей захисний механізм у формі відкидання смерті. Якщо дитина перестає вірити у благополучне майбутнє – вона зупиняється у своєму розвиткові й може навіть регресувати до безпечного минулого або ранніх фантазій. Нормальна, своєчасна зрілість, здатність стати самим собою припускає, що завдяки досить теплому ставленні матері та інших близьких дитина змогла повірити в безпечне оточення. Часто нестачу справжньої любові до дитини батьки маскують надмірною увагою до «інтересів дитини», прихильністю до різних виховних теорій, самопожертвування.

Опозиція є формою активного протесту проти норм і вимог дорослих. Велика кількість претензій, непосильне навантаження породжують у неї внутрішнє напруження. Наприклад, поширене уявлення, що діти виявляють любов до своїх батьків раніше, ніж до

інших людей. Однак, як засвідчили дослідження психологів, – це ілюзія. Зазвичай дитина вперше відчуває любов до однолітка, а не до батьків. Це відбувається тому, що для дитини молодшого віку батько і мати більше є об´єктами залежності й страху, ніж любові, яка за своєю природою основана на рівності й незалежності. Любов до батьків (якщо відокремити її від ніжної прихильності), як правило, розвивається в пізнішому віці.

Інший приклад – жорстока авторитарна вимогливість батька. У всіх патріархальних суспільствах ставлення сина до батька, з одного боку, це стосунки підпорядкування, а з іншого – бунту, тобто містять постійний елемент розриву. Не дивно, що вони можуть викликати ворожість, яка швидко пригнічується, оскільки це батько, і виявляється у вигляді зростаючого страху перед ним, спричинюючи принижену підлеглість або виливаючись у бунт проти життя загалом.

При появі другої дитини у родині для первістка виникає трагедія через те, що новонароджений виштовхує старшого від батьківської уваги, що звичайно породжує ревнощі й суперництво між дітьми. У випадку, коли після народження другої дитини батьки не взмозі належним чином розподілити увагу і любов серед дітей, то в старшого виникає відчуття самотності, яке часто лишає слід на все життя. В такому випадку, демонстрація надмірної рішучості є реакцією на брак любові з боку близьких і заклик повернути її.

У разі втраті або зниження уваги близьких виникає опозиція. Опозиція спрямована на те, щоб з її допомогою повернути увагу близьких та проявляється у тому, що дитина хворіє, прогулює заняття, втікає з дому, таким чином сигналізуючт про екстрену потребу уваги, турботи і любові. Якщо на неї продовжують не звертати уваги, то дитина відходить в світ інших цінностей, світ фантазій.

На певному етапі свого розвитку «Я» отримує здатність долати незадоволення і йти в опозицію за допомогою фантазії. Це є

різноманітними способами, які зголом формують заміщення та є інструментом, яким можна привернути до себе втрачену увагу.

Іноді опозиція виявляється і у формі психічної регресії. Зокрема, у сім´ї, де народилася ще одна дитина, старша починає вередувати і дуріти, як маленька, підсвідомо вважаючи, що за це і люблять малюка дорослі. Суть взаємодії з батьками зводиться до проблеми: яким бути, щоб вони любили, і як досягти перемоги над одним з батьків у боротьбі за любов іншого? Побоювання, що не вдасться реалізувати батьківські очікування, зумовлюють напруження, що перетворюється на мрії про незвичайні успіхи, яких насправді досягти неможливо. Тоді діти знаходять шлях до своєї невразливості за допомогою дурості або хвороби.

Імітація виражається в прагненні у всьому «копіювати» певну особу, улюблену людину, героя. Дорослий має наслідування вибіркове. Він виділяє в іншого певну рису, якій наслідує, не поширюючи свою позитивну реакцію на решту рис цієї людини. Відповідно й емоційне ставлення до предмета наслідування в дорослого стриманіше, ніж у дитини. Дитині притаманне глобальне прийняття або заперечення.

Емансипація проявляється у вигляді боротьби дітей за самоствердження та самостійність, свободу і навіть за майнові права, тобто вивільнення з-під контролю і заступництва дорослих. Формуючи прийоми емансипації, дитина відпрацьовує з їхньою допомогою проектування на себе способів поведінки і рис дорослих, переймаючи їхні права і можливості.

За допомогою компенсації дитина намагається заповнити слабкість і невдачі в одній сфері успіхами в іншій [21, с. 83]. Емоційна чутливість батьків до дитячих стресів може, наприклад, містити спроби заспокоїти дитину і допомогти їй долати стрес. Емоційна чутливість свідчить про стан взаємовідносин між батьками та дитиною. Вона відображає ступінь батьківської відповідальності і дитячої безпеки.

Реакції батьків на дитячий стрес вважаються важливою частиною копінг-ресурсів дитини і батьківським «соціальним регулюванням» у ранньому дитинстві. Цей процес також називають корегуляцією, яка вважається необхідною передумовою розвитку саморегуляції у дітей.

У дошкільному віці у дітей починається формування здатності до надійного довільного контролювання копінг-поведінки. На цьому етапі батьки продовжують бути ресурсами для подолання і регуляції в умовах стресу, а дорослі, однолітки, брати і сестри можуть також відіграти важливу роль у цих процесах.

Під діадним копінгом розуміється форма міжособистісного, тобто спільного подолання навантажень. Діадний копінг спрямований на ефективне подолання сімейного стресу і сприяє індивідуальному подоланню навантажень, емоційній регуляції, подоланню проблем і соціальній регуляції. Завдяки цьому зменшується стресовий потенціал, якому піддаються обидва партнери. Як результат покращується психічне, фізичне самопочуття, збільшується загальна задоволеність взаємовідносинами. Така спільність у подоланні важких напружених ситуацій веде до появи і становлення «відчуття ми» з боку матері і дитини, зміцнює довіру між ними, підвищуючи задоволеність цими відносинами і відчуття безпеки [43, с. 37].

За даними І.Нікольської та Р.Грановської, найтиповішими копінг-стратегіями, які особливо активно застосовуються дітьми у важких життєвих ситуаціях, у т.ч. в ситуаціях переживання страху, є такі: «сплю», «заплющую очі», «вмикаю світло», «малюю», «гуляю», «граю в що-небудь», «мрію, уявляю», «виявляю впертість», «кричу, плачу» і т.ін. Причому діти інтуїтивно відчувають, яка з цих стратегій виявиться найефективнішою.

Кожна з копінг-стратегій особистості розглядається не лише як усвідомлений варіант психологічного захисту, але і включає в себе декілька таких стратегій. В залежності від особливостей характеру

дошкільники по-різному реагують на загрозливі ситуації та проявляють захисну поведінку. За твердженнями І.Нікольської, Р.Грановської, «зазвичай у захисних процесах дитини бере участь не один, а відразу декілька механізмів. Саме спільна участь цих механізмів забезпечує цілісну реакцію дитини на ситуацію та є ефективною»[27, с. 151].

Чим більше дитина стримує незадоволення своїм оточенням, сім´єю, то більше проектує її на зовнішній світ, що уявляється для неї як ворожий і страшний. Якщо ні в родині, ні в школі компенсації немає, виникає бунт. Що проявляється у лінощах, брехні, пасивності, відсутності наполегливості та ініціативи у розв´язанні життєвих завдань.

Дитина, яка має низьку самооцінку «приміряє» на себе риси, які підвищують відчуття власної гідності, додають їй упевненості у собі. Дорослі кваліфікують це як грубість і нахабство. Відчуття власної непривабливості, що зафіксувалося в дитячому віці, формує стійке уявлення про свою неповноцінність, що, у свою чергу, породжує в характері боязкість, замкнутість, егоцентризм або ворожість до оточуючих. Така дитина постійно потребує визнання своїх достоїнств і перебуває в постійному конфлікті з оточуючими.

З дорослішанням в дитини починають з`являтися деякі епізоди витіснення. Так, дитина, що выдчуваэ вину і для якої спогад про певну подію є не дуже приємним, однак через нетактовні питання дорослих змушена згадувати про неї, замінює реальні факти вигаданими, що описують подію так, як вона повинна була б розвиватися згідно з бажанням дитини [9].

Таким чином, до найтиповіших захисних реакцій, помічених у дітей, відносять такі: пасивний протест, опозицію, імітацію, емансипацію і компенсацію.

РОЗДІЛ 2
ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАХИСТІВ ТА КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ У ДІТЕЙ

2.1. Різновиди копінг-стратегій поведінки та способи подолання дитиною психологічних проблем

Різновиди копінг-стратегій поведінки, враховуючи ступінь їх адаптивних можливостей розподіляють за трьома основними групами: адаптивні; відносно адаптивні, не адаптивні.

До адаптивних варіантів копінг-стратегії поведінки в поведінковій сфері відносяться співпраця, звернення і альтруїзм. Ці прояви відображають таку поведінку дитини, при якій вона вступає у взаємодію в найближчому соціальному середовищі або сама пропонує її людям для подолання труднощів.

У когнітивній сфері адаптивними варіантами є проблемний аналіз, установка власної цінності, свідоме самовладання. Ці форми поведінки спрямовані на аналіз труднощів і можливих шляхів виходу з них, підвищення самооцінки і самоконтролю, усвідомлення власної цінності як особистості, наявність віри у власні ресурси в подоланні важких ситуацій.

У емоційній сфері варіантами є протест, оптимізм, які відображають емоційний стан із активним обуренням і протестом по відношенню до труднощів і впевненістю в наявності виходу в будь-якій, навіть найскладнішій ситуації [46, с. 81].

До неадаптивних варіантів копінг-стратегій поведінки відносяться:

– у поведінковій сфері – активне уникнення, відступ, тобто така поведінка, яка у поведінковій сфері обумовлює уникнення думок про

неприємності, пасивність, самотність, ізоляцію, прагнення відійти від активних міжособистісних контактів, відмову від рішення проблеми;

– у когнітивній сфері – це покора, розгубленість, дисиміляція, ігнорування, тобто пасивні форми поведінки, що характеризуються відмовою від подолання труднощів через зневіру у власні сили й інтелектуальні ресурси, з умисною недооцінкою неприємностей;

– у емоційній сфері – це придушення емоцій, покірність, самозвинувачення, варіанти поведінки, що характеризуються пригніченим станом – агресивність безнадійності, покірності, переживанням злості і покладанням провини на себе і інших.

До відносно адаптивних варіантів копінг-стратегії поведінки, конструктивність яких залежить від значущості і вираженості ситуації подолання, відносяться:

– у поведінковій сфері – компенсація, відвернення, конструктивність – форми поведінки, що характеризуються прагненням до тимчасової відмови від вирішення проблем за допомогою занурення в улюблену справу, подорожі, виконання своїх заповітних бажань;

– у когнітивній сфері – відносність, релігійність – форми поведінки, спрямовані на оцінку труднощів у порівнянні з іншими, додання особливого сенсу у їх подоланні, на віру в Бога і стійкість у вірі при зіткненні зі складними проблемами;

– у емоційній сфері – емоційне розвантаження, пасивна кооперація – поведінка, яка спрямована на зняття напруги, пов'язаної з проблемами, або на передачу відповідальності щодо вирішення труднощів іншим особам [7, с. 29].

Такі дослідники, як Т. Крюкова [17], А. Лібіна [20], С. Нартова-Бочавер [26], що займаються проблематикою копінг-поведінки, дотримуються відмінних поглядів на ефективність різних стратегій подолання. Вони підкреслюють, що копінг-стратегії за своєю суттю

можуть бути як продуктивними, функціональними, так і непродуктивними, дисфункціональними.

На думку А. Демчук, важливою характеристикою копінг-стратегій є їх багатомірність. Це дає змогу людині вирішувати складні життєві ситуації або взагалі попереджувати їх появу, контролювати власні емоції, змінювати себе або пристосовуватися до ситуації [10].

Стикаючись з виявами психологічного захисту дітей треба виявляти терпіння і дружню поблажливість. Корисно обговорити перед сном те, що турбує дитину. В цей час вона не відволікається і з великою увагою та зацікавленням дослухається до мами чи тата.

Складною є ситуація появи нової дитини в сім´ї. У цьому випадку необхідно залучити старших дітей до догляду за малюком, зацікавити їх новонародженим і дозволити розділити відповідальність за його благополуччя. Тоді дитина не стане проявляти ревнощі по відношенню до малюка, адже буде продовжувати відчувати власну значущість.

Одним зі способів запобігання опозиції є створення умов перенесення дії і відчуттів на іграшку.За допомогою гри дитина розв'язує свої внутрішні конфлікти. Граючи у «дочки-матері», у велетня і його вбивцю, у звіра і мисливця, вчителя і учня, міліціонера і водія – вона екстеріоризує свою внутрішню драму і таким чином розряджає свої внутрішні конфлікти. Однією з перших почала застосовувати спеціальну ігрову терапію для дітей А. Фрейд.

Для дітей гра є спробою організувати власний досвід. У неї створюються умови для структуризації досвіду турботи і винесення на усвідомлений рівень своїх переживань. Замість того, щоб виражати свої відчуття в словах (чого дитина ще не вміє), вона може закопати в пісок або застрелити дракона чи нашльопати ляльку, що замінює маленького братика. Іграшки для дітей – слова, а гра – їхня мова. Дитина проживає у грі свої відчуття і, таким чином, виводить їх на поверхню, отримуючи змогу поглянути на них збоку, і або навчитися керувати ними, або

відмовитися від них. Гнів, страх, суперництво між братами і сестрами, кризи і сімейні конфлікти можуть зображуватися безпосередньо, коли дитина розігрує сценки з людськими фігурками.

Відчуття, прожиті дитиною в грі. збагачують її емоційне реагування. Вона набуває здатності переживати ці відчуття і в повсякденному житті. Для позначення такого ігрового перетворення на іншу людину в психології був введений термін ідентифікація, тобто ототожнення себе з кимось. Ідентифікуючись з тим, чию роль вона грає, дитина як би вбирає в своє «я», його способи поведінки, його цілі і мотиви дії, його відчуття і переживання. Ідентифікація істотно відрізняється від елементарного наслідування, властивого дитині раніше: наслідуючи, дитина просто відтворювало побачену дію, яка могла бути лише дуже простою, як би лежачою на поверхні; ототожнюючи ж себе з кимось («я – мама», «я – зайчик»), дитина розвиває внутрішній, смисловий план дії, збагачуючи тим самим своє «я» і вибудовувавши свою свідомість.

Однією важливою функцією рольової гри є можливість переробити охоплюючи дитину емоційні враження і «відіграти» емоційну напругу. Будь-які сильні враження, у тому числі і радісні, збуджують дитину. І для того, щоб це збудження уляглося і дитина заспокоїлася, а враження перетворилося на приємний спогад, часто буває необхідно ще раз – але вже в грі – пережити хвилюючу подію. Наприклад, сходивши перший раз в цирк, дитина може декілька подальших днів або навіть тижнів грати в цирк, побувавши у лікаря – робити щеплення лялькам і так далі.

Розігруючи хвилюючу подію дитина опановує це враження і вбудовує її в свою картину світу. Гра дозволяє дитині перетворити ситуацію: наприклад, самому встати на місце страшного персонажа, перемогти кривдника, продовжити або багато разів відтворити радісну подію.

Особливу роль виконує гра в переробці будь-якої емоційної напруги. Граючи в маленьку мишку, яке боїться кішки, але успішно від неї тікає, дитина проживає свої реальні страхи (наприклад, страх темноти) і, долаючи їх в грі, вчиться справлятися з нею . Не дивлячись на те, що всі події розігруються «навмисно» дитиною у грі, емоційний досвід, який вона при цьому отримує є реальним.

Дієвим способом корекції дитячих проблем є арттерапія. Адже малюнок є засобом посилення відчуття ідентичності дитини, допомагає дізнатися про себе і свої можливості. Карлючки, що є нормою початкової стадії дитячого малюнка, у старшому віці відображають відчуття самотності і безпорадності. Працюючи з дітьми, переходячи від спостереження особливостей малюнків певної дитини до навчання її інших форм віддзеркалення дійсності, можна опосередковано коригувати підсвідомі осередки напруженості.

Арт-терапія допомагає дітям справлятися зі своїми психологічними проблемами, відновлювати емоційну рівновагу, переключатися з негативних переживань на позитивні відчуття і думки.

Арт-терапевтичні заняття дозволяють вирішувати важливі педагогічні завдання:

• Виховні. Взаємодія будується таким чином, щоб діти вчилися спілкуванню, співпереживанню, дбайливим взаєминам з однолітками і дорослими. Це сприяє моральному розвитку особистості, забезпечує її орієнтування в системі моральних норм, засвоєнню етики поведінки. Відбувається більш глибоке розуміння свого внутрішнього світу, думок, почуттів, бажань. Складаються відкриті, довірливі, доброзичливі стосунки з педагогом.

• Корекційні. Вони допомагають скорегувати деформований образ «Я» покращується самооцінка, розвиток емоційно-вольової сфери особистості, зникають неадекватні форми поведінки, налагоджуються способи взаємодії з оточуючими.

• Психотерапевтичні. «Лікувальний» ефект досягається завдяки творчій діяльності. Створюється атмосфера емоційної теплоти, доброзичливості, емпатичного спілкування, визнання цінності особистості іншої людини, турбота про неї, її почуття, переживання. Виникають відчуття психологічного комфорту, захищеності, радості, успіху.

• Діагностичні. Арт-терапія дозволяє одержати відомості про розвиток і індивідуальні особливості дитини. Це спосіб поспостерігати за нею у самостійній діяльності, краще дізнатися про її інтереси, цінності, побачити внутрішній світ, неповторність, особистісну своєрідність, а також виявити проблеми, що підлягають спеціальній корекції. Адже під час занять проявляються характер міжособистісних стосунків. Також арт-терапія допомагає виявити внутрішні, глибинні проблеми.

• Розвивальні. За допомогою використання різноманітних форм художньої експресії складаються умови, за яких кожна дитина переживає успіх у тій чи іншій діяльності, самостійно справляється з важкою ситуацією. Діти вчаться вербалізації емоційних переживань, відкритості у спілкуванні, спонтанності. Загалом відбувається особистісне зростання людини, набувається досвід нових форм діяльності, розвиваються здібності до творчості, саморегуляції почуттів і поведінки [14, с. 199].

Однією з ознак вияву опозиції є систематична брехливість дитини. Розкрити цей осередок допомагає зміна установки щодо знань. Тому для усунення брехні треба з дитинства розвивати в людини повагу до знання, з одного боку, і до мужності у визнанні своєї обмеженої обізнаності – з іншого.

Інший вид компенсації можна долати, якщо задовольнити бажання ризику. Жадання гострих відчуттів зумовлене досвідом подолання небезпеки й насолодою розрядки, що виникає після цього.

Подолання захисту за типом компенсації часто досягають не заміщенням недоліку або порушення, а в іншій далекій сфері. У такому разі зусилля спрямовують на те, щоб наблизити компенсаторний процес до місця дефіциту**.**

Таким чином, кожна форма психологічного подолання специфічна, визначається суб'єктивним значенням ситуації, що переживається, і відповідає переважно одному із завдань – вирішенню реальної проблеми або її емоційному переживанню, коректуванню самооцінки або регулюванню взаємин з оточуючими.

2.2. Характеристика методів дослідження проявів і причин копінг-поведінки у дітей

З метою визначення проявів і причин копінг-поведінки у дітей старшого дошкільного віку нами було проведено констатувальний експеримент.

Експериментальне дослідження проходило на базі Червономаяцького закладу дошкільної освіти (ясла-садок) Новорайської сільської ради Бериславського району Херсонської області. В дослідженні брали учать діти старшого дошкільного віку та їх батьки. Всього обстежено 22 дитини.

Нами було обрано такі методи дослідження:

- спостереження за дітьми під час перебування в закладі дошкільної освіти;

- психологічне тестування за обраними методикам;

- бесіди з батьками дітей.

Вивчивши теоретичні джерела нами було виділено дві групи факторів конфліктів батьків з дітьми. До об'єктивних причин ми віднесли рівень особливості вікової динаміки, психолого-педагогічної компетентності батьків, новоутворення віку, вікові кризи, соціальну

ситуацію розвитку. Серед суб'єктивних причин виділяють: індивідуально-психологічні особливості батьків, сформованість їх психологічних характеристик, тип батьківського ставлення, індивідуальні особливості дітей, батьківські установки щодо сімейних ролей.

Суб'єктивними факторами конфліктної взаємодії нами визначено: невідповідність очікувань батьків і потребам та можливостям дітей, підвищена конфліктність у сім'ї, завищені вимоги батьків до дітей, конфлікти між батьками стосовно шляхів виховання, психологічний клімат у сім'ї, тривожність батьків, надмірна їх концентрація на дитині, принциповість, суворість, роздратованість, проекція власних небажаних якостей на дитину, емоційне віддалення від дитини, ухилення від контактів з нею.

Оскільки діти дошкільного віку найбільшу частину часу проводять в оточенні батьків та родини, нам було важливо також дослідити психологічні чинники взаємодії батьків з дітьми, а методики добирались таким чином, щоб можна було:

а) зібрати інформацію щодо батьківського ставлення до дитини, наявність конфлікту у взаємовідносинах батьків та дітей старшого дошкільного віку. Нами було застосовано методику діагностики батьківського відношення А.Я.Варги та В.В.Століна;

б) з`ясувати ставлення дитини до батьків. Ми використовували методику Рене Жиля, яка спрямована на сприйняття внутрішньо сімейних та міжособистісних відносин;

в) виявити дитячі страхи за методикою «Страхи в будиночках» М. Панфілової.

Розглянемо детальніше зміст кожної з обраних методик.

Тест-опитувальник батьківського ставлення А. Варга, В.Століна є психодіагностичним інструментом, метою якого є виявлення ставлення

батьків стосовно питань виховання дітей та спілкування з ними (див. додаток А).

Батьківське ставлення – це система різноманітних почуттів та вчинків дорослих по відношенню до дітей. З психологічної точки зору батьківське ставлення – це педагогічна соціальна установка по відношенню до дітей, яка включає в себе раціональний, емоційний та поведінковий компоненти, які оцінюються за допомогою опитувальника.

Опитувальник складається з п’яти шкал, які розкривають аспекти батьківського ставлення:

Шкала 1. «Прийняття-відкидання» є відображенням інтегрального емоційного ставлення батьківдо дитини. Утримання одного полюса шкали можна описати таким чином: батько сприймає дитину такою, якою вона є. Він поважає її індивідуальність та прагне проводити багато часу разом з дитиною. Батькові подобаються її інтереси і плани. На іншому полюсі шкали: батько сприймає свою дитину поганою та непристосованою до життя. Він впевнений, що дитина не зможе досягти успіху в житті. Здебільшого батько відчуває до дитини злість, досаду, роздратування, образу. Він не довіряє дитині і не поважає його.

Шкала 2. «Кооперація» є соціально бажаним образом батьківського ставлення. Зміст цієї шкали розкривається у такій формі: батько виявляє зацікавленість справами дитини, прагне допомагати, співчуває їй. Він оцінює максимально високо інтелектуальні та творчі здібності дитини, відчуває почуття гордості за неї., заохочує ініціативу і самостійність дитини, намагається бути з нею на рівних, довіряє, намагається встати на його точку зору в спірних питаннях.

Шкала 3. «Симбіоз». Дана шкала є відображенням міжособистісної «прірви» у спілкуванні з дитиною. Високі бали поданої шкали вказують на те, що батько прагне до симбіотичних відносин з

дитиною. Він відчуває себе одним цілим з дитиною, прагне задовольнити всі її потреби, відгородити від виникаючих труднощів і неприємностей життя. Постійно відчуває тривогу за дитину, яка здається йому маленькою та беззахисною.

Шкала 4. «Авторитарна гиперсоціалізація» відображає форму і напрямок контролю за поведінкою дитини. Високі бали за даною шкалою вказують на те, що в батьківському відношенні чітко проглядається авторитаризм. Батько вимагає від дитини повної покори і дисципліни. Він намагається у всьому нав'язати свою волю дитині, не в змозі стати на її місце. Якщо дитина вирішила проявити свавілля – її суворо карають. Батько постійно слідкує за соціальними досягненнями дитини, її індивідуальними особливостями та розвитком, звичками, думками, почуттями.

Шкала 5. «Маленький невдаха» відображає особливості сприйняття і розуміння дитини батьком. За високих показників в батьківському відношенні є прагнення приписати дитині особисту і соціальну неспроможність. Батько бачить дитину молодшою в порівнянні з реальним віком. Інтереси, захоплення, думки і почуття дитини здаються батькові дитячими, несерйозними. Батько не довіряє своїй дитині, нарікає на його неуспішність і невправність, вважає її непристосованою, неуспішною, відкритою для поганих впливів. У зв'язку з цим батько намагається захистити дитину від труднощів життя і строго контролювати її дії.

Методика Рене Жиля (див. додаток Б) спрямована на дослідження соціальної пристосованості дитини, сфери її міжособистісних відносин та їх особливостей, її сприйняття внутрішньосімейних стосунків, деяких характеристик її поведінки.

Методика дозволяє виявити конфліктні зони в системі міжособистісних відносин дитини, даючи тим самим можливість,

впливаючи на ці відносини, впливати на подальший розвиток особистості дитини.

Проективна візуально-вербальна методика Р. Жиля містить сорок два завдання. Серед них двадцять п`ять картинок із зображенням дітей або дітей і дорослих з коротким текстом, що пояснює зображену ситуацію і питанням до досліджуваного. Також методика містить сімнадцять завдань у вигляді тесту.

Дитина, розглядаючи малюнки, відповідає на поставлені питання, показує вибране нею місце на картинці. Розповідає про те, як би вона вчинила в тій чи іншій ситуації або вибирає один з перерахованих варіантів поведінки.

Експериментатор може обстеження супроводжувати бесідою з дитиною. Під час якої він має змогу уточнити ту чи іншу відповідь, дізнатися якісь подробиці щодо виборів, здійснених дитиною, з'ясувати, певні особливі моменти з її життя, дотримати інформацію щодо реального складу сім'ї. Також поцікавитися, хто є ті люди, які намальовані, але не позначені ним на картинках методики.

Дана методика може бути застосоваа при обстеженні дітей віком від чотирьох до дванадцяти років. За рекомендаціями для дітей дошкільного віку бажано проводити методику у декілька етапів, де в кожному етапі: по 14 питань на кожному із зінять. У ході тестування необхідно слідкувати за реакцією дитини, задавати уточнюючі питання якщо дитина вагається. У разі її втоми, негайно припинити тест.

Психологічний матеріал, що характеризує систему особистісних відносин дитини, одержаний за допомогою методики, можна умовно розділити на дві великі групи змінних:

Змінні, що характеризують конкретно-особистісні відносини дитини з іншими людьми:

- ставлення до матері;
- ставлення до батька;

- загальне ставлення до обох батьків;
- відношення до братів та сестер;
- відношення до бабусі, дідуся та інших близьких дорослих родичів;
- ставлення до друга або подруги;
- відношення до вчителя або вихователя.

Змінні, які характеризують індивідуальні особливості дитини:

- допитливість;
-. прагнення до спілкування у великих групах дітей;
- прагнення до лідерства серед дітей;
- агресивність та конфліктність ;
- реакція на фрустрацію;
- прагнення до усамітнення.

І, як загальний висновок, ступінь соціальної адекватності поведінки дитини, а також фактори (психологічні та соціальні), що порушують цю адекватність.

Розглянемо методику «Страхи в будиночках» М.Панфілової (див. додаток В). Автором проведений своєрідний синтез двох відомих методик: модифікованої бесіди А. Захарова та тесту «Червоний будинок, чорний будинок». Модифікована бесіда про страхи А. Захарова передбачає виявлення та уточнення переважаючих видів страхів (страх темряви, самотності, смерті, медичні страхи і т. д.).

Спочатку необхідно з'ясувати, до яких конкретно страхів дитина виявляє схильність. З'ясувати весь спектр страхів, можна спеціальним опитуванням за умови емоційного контакту з дитиною, довірчих відносин і відсутності конфлікту. Бесіду про страхи слід вести дорослому або фахівцям при спільній грі, дружній бесіді. Згодом батьки повинні зясувати, чого саме, і у якій мірі боїться дитина.

Бесіда виступає умовою для позбавлення від страхів за допомогою їх програвання і малювання. Починати розпитувати про страхи має сенс у дітей не раніше 3 років. Питання повинні відповідати

віку дитини. Бесіду потрібно проводити не поспішаючи й грунтовно, перераховуючи страхи і чекаючи відповіді «так» - «ні» або «боюся » - «не боюся». Повторювати питання про те, боїться або не боїться дитина, слід лише час від часу. Тим самим уникає наводка страхів, їх мимовільне навіювання. При стереотипному запереченні всіх страхів просять давати розгорнуті відповіді типу «не боюся темряви», а не «ні» або «так». Дорослий, який запитує дитину має сидіти поруч, а не навпаки. Він повинен періодично підбадьорювати дитину за правдиві відповіді. Бажано, щоб експериментатор перераховував страхи по пам'яті, а не зчитував його зі списку.

Усі відповіді, що були надані дитиною об'єднуються за декількома групами відповідно до видів страхів, що були виділені А. Захаровим. Вид страху діагностується як наявний, коли відповідь дитини є ствердною в 3-х випадках з 4-5-ти. Процедура проведення даної методики не вимагає спеціальної підготовки.

Дорослий пропонує дитині намалювати два будинки: один з них червоний, а інший – чорний. Якщо це молодші школярі і більш старші діти вони самостійно, або якщо це дошкільнята за допомогою експериментатора, дітей просять розселити страхи по будиночках. У червоний будинок розселити «нестрашні», в чорний, навпаки «страшні» страхи. По завершенню завдання дитині пропонується закрити чорний будинок на замок, а ключ уявно викинути або втратити. На думку А.Захарова, такий прийом заспокоює страхи, які були актуалізовані дитиною.

Отриманиі результати порівнюються з віковими нормами. А.Захаров пропонує вікові норми страхів та їх розподіл (за статтю і віком). З 29 страхів, виділених автором, у дітей спостерігаються від 6 до 15. У міських дітей можлива кількість страхів доходить до 15.

Згідно з інструкцією до червоного і чорного будиночків необхідно розселити двадцять д`евять страхів. У будинку чорного

кольору будуть жити страшні страхи, а червоний буде містити нестрашні. Дорослий перераховує страхи і записує їх номери всередині будинку.

Проективна методика «Мої страхи» А.Захарова. Провівши попередню бесіду здитиною, зосереджуючи її спогади на об'єктах страху, їй пропонують аркуш паперу та кольорові олівці. Аналізуючи роботу, основна увага приділяється тому, що намальовано на папері, а також тим кольорам, якими користовувалася дитина під час малювання. Закінчивши малювання дитину просять розповісти про те, що вона зобразила. Вважається, що активне обговорення дитиною своїх відчуттів під час гри допомагає внутрішнім ресурсам змінити напрямок з захисту на конструктивний процес особистісних змін.

Результати проведеної роботи за обраними методами дослідження представлені у наступному підпункті.

2.3. Результати констатувального експерименту з визначення проявів і причин копінг-поведінки у дітей старшого дошкільного віку

Спостереження за дітьми старшої групи в умовах Червономаяцького закладу дошкільної освіти виявило такі симптоми тривожності в деяких дошкільників: дратівливість і перепади настрою (3 дитини); деяким дітям важко засинати під час денного сну, вони весь час вертяться, «щіплють» простирадло, торкаються своїх інтимних зон (2 дитини).

Є діти, які вередують і відмовляються розлучатися з батьками, коли їх приводять до дитячого садка. Такі діти почувають себе покинутими, плачуть, влаштовують істерики (2 дитини).

Одна дитина у групі часто замикається, в неї майже немає друзів, практично відсутнє соціальне життя.

Аналізуючи отримані результати за методикою «Тест-опитувальник батьківського ставлення» А. Варга, В. Століна, можна побачити, що у батьків дошкільного віку недостатньо розвинута «кооперація». Соціально бажаний образ батьківського ставлення має показник у 5,45% респондентів. У 46,36% опитаних переважає тенденція до симбіотичних відносин з дитиною. Високі показники були отримані за шкалою «Авторитарна гіперсоціалізація» – 24,54%, що говорить про характерний прояв авторитаризму у дорослих. Намагання приписати дитині особистісну й соціальну неспроможність характерна для 17,27% батьків.

Батьківське ставлення за типом «Авторитарна гіперсоціалізація» включає авторитаризм, вимогу послуху й дисципліни, намагання нав'язати свою волю. Цей тип ставлення має позитивну кореляцію з показниками, які характеризують сімейні ролі, а саме: інтереси жінки зводяться лише до інтересів про сім'ю, піклування про неї, відчуття, що вона приносить себе у жертву, виконуючи роль матері, надавторитет батьків, вияляє незадоволеність роллю домогосподарки. Домінування матері над показниками, що стосуються батьківсько-дитячих відношень, а саме: розвиток активності дитини, роздратованість, ухилення від контакту з дитиною, надмірна турбота, відношення залежності, надмірне втручання у власний простір дитини, бажання пришвидчити її розвиток.

Батьки у яких присутнє прагнення інфантилізувати дитину, що виявляється у незадоволенні її неуспішністю, недовірі неслухняністю, строгому контролі, спробі вберегти від труднощів корелює з такими показниками, як ухилення від контакту з дитиною, обмеження позасімейних впливів, прагнення пришвидшити її розвиток .

Тенденція, що має виражений характер симбіотичних відносин, а саме відчуття єдності з дитиною, прагнення задовольнити всі її потреби та бажання, ставлення до дитини як до беззахисної, позбавлення

самостійності не має зв'язків з показниками, які розкривають ставлення батьків до сімейної ролі та показниками, що характеризують взаємовідносини батьків та дітей.

Образ батьківського ставлення «Кооперація» є найбільш прийнятним для суспільства. Він проявляється у зацікавленості життям дитини, співчутті їй, високій оцінці інтелектуальних та творчих здібностей дитини, почутті гордості за дитину. «Кооперація» корелює з показниками такими як домінування матері, відчуття самопожертви в ролі матері, розвиток активності дитини, острах образити, бажання прискорити розвиток дитини.

За типом ставлення «Прийняття-зневажання» ми використовували такіпозитивно показники як незадоволеність роллю домогосподарки, домінування матері. Стосовно ознак батьківсько-дитячих відносин нами виділено ухилення від контакту з дитиною, суворість, прояв надмірної вимогливості та турботи, бажання прискорити розвиток дитини.

Результати досліджень за методикою Рене Жиля показали, що деякі діти мали надмірну прив'язаність до матері, а у деяких випадках до матері та батька у рівній мірі. Саме тому так важко їм було розлучатися з батьками під час кожного відвідування дитячого садка.

У замкненої дитини в групі виявилась занижена самооцінка,схильність до агресивності та підвищений рівень конфліктності, через що їй так важко було завести друзів серед однолітків.

За результатами методики «Страхи в будиночках» ми отримали такі дані: з 22 випробовуваних страх всіх видів характерний 9 дітям (40,9%), страхи 5-6 видів притаманні 10 випробуваним (45,5%), і 4-3 видів страху характерні для 3 піддослідних (13,6%).

Отже, 40,9% дітей мають «високий» рівень вираженості страху, 45,5% - «середній» і 13,6% - «помірний».

Таким чином, отримані результати за методикою «Страхи в будиночках» дають нам можливість дійти висновку, що найбільшу тривожність у дітей викликають просторові страхи (висоти, глибини), а також страхи пов'язані з заподіянням фізичної шкоди (нападу, пожежі, війни) і соціально опосередковані страхи (страх покарання, самотності). Найменшу схильність виявили діти до страхів, пов’язаних з тваринами і казковими персонажами.

Підсумовуючи результати проведеного констатувального дослідження, ми дійшли висновку, що найбільш вираженими проявами виникнення копінг-поведінки у дітей дошкільного віку є підвищена тривожність, схильність до агресивної поведінки, наявність страхів, замкненість від соціального оточення, почуття самотності, занижена самооцінка. Серед причин такої поведінки слід зазначити: наявність конфліктів у сімейному оточенні; психотравмуючі ситуації; нестача уваги з боку батьків до дитини та її страхів.

ВИСНОВКИ

1. У ході написання кваліфікаційної роботи нами було опрацьовано психолого-педагогічну, методичну літературу та періодичні видання з проблеми дослідження.

Аналіз проблеми дослідження у теорії та практиці психологічної науки дав змогу з'ясувати значення ключових понять.

Психологічні захисні механізми – процеси інтрапсихічної адаптації особистості, в яких задіяні всі психічні функції дитини, а саме сприймання, пам'ять, увага, уява, мислення, емоції. В залежності від ситуації, основну частину роботи з подолання страху чи інших некомфортних переживань перебирає на себе якась одна з них.

Під копінг-поведінкою розуміють стратегії дій, до яких вдається людина в ситуаціях психологічної загрози фізичному, особистісному і соціальному благополуччю, що здійснюються в когнітивній, емоційній та поведінковій сферах функціонування особистості й призводять до успішної або більш-менш успішної адаптації.

Копінг-поведінку характеризують такі особливості як активність дій спрямованих на припинення стресу, планування власних дій, оцінка ситуації, пошук соціальної підтримки.

Копінг-стилі та копінг-стратегії розглядаються як окремі елементи свідомої соціальної поведінки, за допомогою яких особистість долає життєві труднощі. На вибір стратегій копінг-поведінки впливають адаптаційний потенціал особистості, професійні, гендерні та вікові чинники.

Отже, основною відмінністю захисних механізмів від стратегій копінгу є несвідоме включення перших і свідоме, цілеспрямоване використання останніх.

Методологічна база дослідження копінг-поведінки особистості будується на трьох підходах: ситуаційному, особистісному, ресурсному, які розглядають її по-різному: як якості особистості; як

динамічний процес, що визначається цілою низкою чинників; як Его-процеси, що спрямовані на продуктивну адаптацію особистості до стресових ситуацій.

2. Нами було розкрито причини виникнення психологічних захистів і копінг-поведінки у дітей, а саме зміни в житті дитини, звичайні життєві ситуації, які супроводжуються невідомістю або болем, кризові ситуації (насильство на очах у дитини, стихійне лихо), інтенсивні розумові та емоційні навантаження, неблагополучна атмосфера в сім'ї, конфлікти з батьками, однокласниками та друзями.

3. Під час написання дипломної роботи нами було розглянуто особливості розвитку психологічних захистів та копінг-поведінки в дитинстві.

Захисний механізм пов´язаний з певною фазою індивідуального розвитку дитини. Спочатку він формується для оволодіння конкретними інстинктивними спонуканнями У маленьких дітей це проявляється у автоматичній реакції на неприємні переживання та фізіологічному відході від подразника. У дітей психологічний захист частіше виявляється в період неспання, однак у більшості випадків під час сну.

До найтиповіших захисних реакцій, помічених у дітей, відносять такі: пасивний протест, опозицію, імітацію, емансипацію і компенсацію.

4. Працюючи над дослідженням, ми розглянули різновиди копінг-стратегій поведінки, які за ступенем їх адаптивних можливостей можна розподілити за трьома основними групами, а саме: адаптивні; відносно адаптивні, не адаптивні.

5. У ході констатувального експерименту нами було охарактеризовано та використано такі методи дослідження проявів і причин копінг-поведінки у дітей старшого дошкільного віку: спостереження за дітьми під час перебування в закладі дошкільної

освіти; психологічне тестування за методикою Рене Жиля, методикою «Страх у будиночках» М. Панфілової, О. Захарова; бесіди з батьками дітей, тестування за методикою батьківського ставлення А.Варги та В. Століна

6. Підсумовуючи результати проведеного констатувального дослідження з визначення проявів і причин копінг-поведінки у дітей старшого дошкільного віку, ми дійшли висновку, що найбільш вираженими проявами виникнення копінг-поведінки у дітей дошкільного віку є підвищена тривожність, схильність до агресивної поведінки, наявність страхів, замкненість від соціального оточення, почуття самотності, занижена самооцінка. Серед причин такої поведінки слід зазначити: наявність конфліктів у сімейному оточенні; психотравмуючі ситуації; нестача уваги з боку батьків до дитини та її страхів.

Таким чином, не дивлячись на значну кількість наукових праць щодо проблеми вивчення, залишається ще багато аспектів для подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анциферова Л. И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысление, преобразование ситуаций и психологическая защита / Л. Анциферова // Психологический журнал. – 1994. – Т. 15. – № 1. – С. 3-18.
2. Богдановська О. В. Засвоєння соціальних норм як важлива складова шкільної соціалізації / О. В. Богдановская // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 4. – С. 98-104.
3. Вдовиченко А.В. Особливості копінг-поведінки особистості у життєвих та професійних ситуаціях // Електронний ресурс. – Режим доступу: http:www.irbis-nbuv.gov.ua › cgi-bin › cgiirbis_64
4. Водопьянова Н. Е. Психодиагностика стресса / Н. Е. Водопьянова. – СПб.: Питер, 2009. – 336 с.
5. Войцеховська О.Сучасні напрями психологічних досліджень копінг-стратегій особистості / О. Войцеховська, Г. Закалик // педагогіка і психологія професійної освіти. – 2016. – №2. – С. 95-104
6. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии / Л.С.Выготский. – СПб.: Союз, 1997. – 221 с.
7. Герасімова Н.Є. Особливості копінг-поведінки як стратегії дій особистості / Н. Герасімова, І. Герасимова // Вісник Черкаського університету. – 2015. – № 37 (370). – С. 28-34.
8. Григорчук О. До проблеми подолання страхів у дитячому віці / О. Григорчук, Н. Дубравська // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://eprints.zu.edu.ua/20677/1/6.pdf
9. Даценко Т.О. Психологічні ресурси старших дошкільників із подолання страхів / Т.О. Даценко // Електронний ресурс. – Режим доступу: https://www.psyh.kiev.ua/
10. Демчук А.А. Копінг-поведінка як засіб подолання невизначеності / А. Демчук // Електронний ресурс. – Режим доступу: http: //elartu.tntu.edu.ua/

11. Дубровина И.В. Диагностическая и коррекционная работа школьного психолога / И. Дубровина. – М.: Академия, 2003. – 328с.
12. Журавлева А. Л. Совладающее поведение: Современное состояние и перспективы / Т. Л. Крюковой, А.Л. Журавлева, Е.А. Сергиенко. М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2008. – 474 с.
13. Захаров А. И. Неврозы у детей и психотерапия / Александр Иванович Захаров. – СПб.: Союз, 1998. – 336 с.
14. Козігора М.А. Арт-терапія як засіб навчання і виховання учнів початкової школи / М. Козігора. – Молодий вчений. – №7 (59). – липень. – 2018. – С. 198-201.
15. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) / О.Л.Кононко. – К., 1998. – 255 с.
16. Крайнюк В.М. Механізми формування стресостійкості особистості / В. Крайнюк // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. – К., 2004. – Т.6. – Вип. 7. – С. 155–162.
17. Крюкова Т.Л. Культура, стресс и копинг: социокультурная контекстуализация совладающего поведения / Т.Л. Крюкова, Т.В. Гущина. – Кострома: КГУ им. Н.А. Некрасова; КГТУ, 2015. – 236 с.
18. Крюкова Т.Л. Методология исследования й адаптация опросника диагностики совладающего (копинг) поведения / Т. Крюкова // Журнал практического психолога. – 2007. – №3. – С. 82-92.
19. Лазарус Р.С. Психология эмоций: учеб. пособие [для студ. вузов, обуч. по спец. псих.] / Р.С. Лазарус. – СПб: Питер, 2007. – 328 с.
20. Либина А.В. Совладающий интеллект: человек в сложной жизненной ситуации / А.В. Либина. – М.: Эксмо, 2008. – 400 с.
21. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков / А.Е. Личко. – Санкт-Петербург: Речь, 2010. – 256 с.

22. Леви В.Л. Приручение страха / В.Л. Леви. – М.: Метафора, 2006. – 192 с.
23. Макаренко С. Методи і способи психологічного захисту особистості в умовах екстремальних ситуацій / С. Макаренко // Проблеми екстремальної та кризової психології. – 2013. – Вип. 14. Частина І. – С. 203-211.
24. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / А. Маслоу. – М.: Смысл, 1999. – 425 с.
25. Набіулліна Р.Р. Механізми психологічного захисту і подолання стресу (визначення, структура, функції, види, психотерапевтична корекція): [Навчальний посібник] / Набіулліна Р.Р., Тухтарова І.В. – Казань, 2003. – С. 23-29.
26. Нартова-Бочавер С.К. «Coping behavior» в системе понятий психологии личности / С.К. Нартова-Бочавер // Психологический журнал. – 1997. – Т. 18. – № 5. – С. 20-30.
27. Никольская И.М. Психологическая защита у детей / И.М. Никольская, Р.М. Грановская. – СПб.: Речь, 2000. – 507 с.
28. Овсяннікова Я. О. Психологічний захист дошкільників в осередку надзвичайної ситуації / Я. О. Овсяннікова // Проблеми екстремальної та кризової психології. – 2014. – Вип. 15. – С. 169-175.
29. Олійников О.А. Сучасні підходи до класифікації психологічного захисту особистості / О. Олійников // Вісник Національного університету оборони України. – 2011. –№ 3 (22). – С. 152-156.
30. Петрунько О. В. Внутрішні та зовнішні джерела патологічного страху сучасної дитини / О. Петрунько // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. – Вип. 21. Серія: Психологічні науки. – 2003. – С. 138-144.
31. Подорожня А.В Проблема дослідження копінг-поведінки / А.В. Подорожня // Вісник Чернігівського національного

педагогічного університету. Серія: Психологічні науки: збірник. – 2011. – Т. 2, вип. 94. – С. 93-97.

32. Психологічне здоров`я дітей дошкільного віку // Електронний ресурс. – Режим доступу: https://naub.oa.edu.ua/2014/14247/
33. Психология семьи: стресс, совладание и устойчивость / под науч. ред. Е.В. Куфтяк. – Кострома: КГУ им. Н.А. Некрасова, 2012. – 160 с.
34. Родіна Н.В. Розвиток копінгу протягом життєвого шляху особистості / Н.В. Родіна // Вісник Одеського національного університету. Психологія. – 2014. – Т. 19, Вип. 1. – С. 279-289.
35. Русина Н. А. Копинг-ресурсы личности как основа ее здоровья // Совладающее поведение: Современное состояние и перспективы / Под ред. А.Л.Журавлева, Т.Л.Крюковой, Е.А.Сергиенко. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2008. – 474 с.
36. Сапоровская М.В. Детско-родительские отношения и совладающее (копинг) поведение родителей как факторы школьной адаптации первоклассников: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / М.В. Сапоровская. – Кострома, 2002. – 185 с.
37. Совладающее поведение: современное состояние и перспективы / под ред. А.Л. Журавлева, Т.Л. Крюковой, Е.А. Сергиенко. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2008. – 474 с.
38. Степаненко Л.В. Копінг-стратегії та психологічний захист як механізми саморегуляції особистості / Л. Степаненко // Теорія і практика сучасної психології. – 2017. –№1. – С. 37-41.
39. Тітаренко Д.С. Захисні механізми психіки людини / Д. С. Тітаренко // Проблеми екстремальної та кризової психології. – 2009. – Вип.6. – С. 182-192.
40. Тищенко С. П. Психологічні механізми захисту «Я» та їх врахування педагогом при спілкуванні з дітьми / С.П. Тищенко // Сучасна психологія в ціннісному вимірі: Матеріали Третіх Костюківських

читань (20-22 грудня 1994р.). – В 2-х томах. – К., 1994.Т.ІІ. – С. 109-111.

41. Фрейд А. Психология «Я» и защитные механизмы / / Пер. с англ. – М.: Педагогика, 1993. – 144 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.psychol-ok.ru/lib/freud_a/paizm/paizm_12.html
42. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм. – М.: Аст-ЛТД, 1998. – 670 с.
43. Шатинська О. Значення діадного копінгу для внутрішньо переміщених дітей дошкільного віку / О. Шатинська // Проблеми гуманітарних наук. Серія «Психологія». – Випуск 39. – С. 35-45.
44. Шебанова В.І. Копінг-поведінка у сучасних психологічних дослідженнях / В.І. Шебанова, Г.О. Діденко // Проблеми сучасної психології. – 2018. – Випуск 39. – С. 368-379.
45. Шебанова В. І. Механізми психологічного захисту та копінгу (совладання) особистості: [навч.-метод. посіб.] / В. І. Шебанова, С. Г. Шебанова. – Херсон: ХДУ, 2012. – 224 с.
46. Шепель К. В. Особливості прояву копінг-стратегій особистості в процесі соціальної взаємодії / К. В. Шепель // Психолінгвістика. – 2010. – Вип. 5. – С. 80-84. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/ UJRN/psling_2010_5_15
47. Яблонська Т. М. Розвиток ідентичності дитини в системі сімейних взаємин:[монографія] / Т. М. Яблонська. – Суми: Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2013. – 444 с.
48. Billings A.G., Moos R.H. The role of coping responses and social resources in attenuating the stress of life events.// J Behav. Med.,Vol. 4, 1981. – P. 139–157
49. Carver C. S. Assessing coping strategies: a theoretically based approach / C. S. Carver, M. F. Scheier, J. K. Weintraub // Journal of Personality and Social Psychology. 1989. Vol.56. – P. 267-283.

50. Folkman S. Coping and emotion / S. Folkman, R. S. Lazarus // Monat A. and Richard S. Lazarus. Stress and Coping. – New York, 1991. – P. 207-227.
51. Haan N. Coping and defense mechanisms related to personality inventories / Haan N.//J.Consult. Psyhol. 1965. Vol. 29. P. 373-378.
52. Lazarus R. S. The concept of coping / R. S. Lazarus, S. Folkman // Monat A. and Richard S. Lazarus. Stress and Coping. – New York, 1991. – P. 189-206.
53. Lazarus R. S. Psychological Stress and Coping Process / Richard S. Lazarus. – New York, McGraw-Hill, 1966.
54. Murphy L. Coping vulnerability and residence in childhood. Coping and adaptation / L. Murphy. – New York, 1974.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Тестовий матеріал до опитувальника батьківського ставлення (ОРО) А.Варги та В. Століна.

Прізвище, ім’я _____

На кожне твердження дайте відповідь «так» або «ні».

1. Я завжди співчуваю своїй дитині.
2. Я вважаю своїм обов'язком знати все, що думає моя дитина.
3. Я поважаю свою дитину.
4. Мені здається, що поведінка моєї дитини значно відхиляється від норми.
5. Потрібно довше тримати дитину в стороні від реальних життєвих проблем, якщо вони його травмують.
6. Я відчуваю до дитини почуття розташування.
7. Хороші батьки захищають дитину від труднощів життя.
8. Моя дитина часто неприємний мені.
9. Я завжди намагаюся допомогти своїй дитині.
10. Бувають випадки, коли знущальне ставлення до дитини приносить йому велику користь.
11. Я відчуваю досаду стосовно своєї дитини.
12. Моя дитина нічого не доб'ється у житті.
13. Мені здається, що потішаються над моєю дитиною.
14. Моя дитина часто робить такі вчинки, які, крім презирства, нічого не заслуговують.
15. Для свого віку моя дитина трошки незрілий.
16. Моя дитина спеціально поводиться погано, щоб досадити мені.
17. Моя дитина, як губка, вбирає в себе все погане.
18. При всьому старанні моєї дитини важко навчити хорошим манерам.

19. Дитину слід тримати в жорстких рамках, тоді з нього виросте порядна людина.

20. Я люблю, коли друзі моєї дитини приходять до нас у дім.

21. Я беру участь в іграх і справах своєї дитини.

22. До мого дитині липне все погане.

23. Моя дитина не доб'ється успіху в житті.

24. Коли в компанії знайомих говорять про дітей, мені трохи соромно, що моя дитина не такий розумний і здібний, як мені б хотілося.

25. Я шкодую своєї дитини.

26. Коли я порівнюю свою дитину з однолітками, вони здаються мені дорослішим і з поведінці, і з судженням.

27. Я з задоволенням проводжу з дитиною весь свій вільний час.

28. Я часто шкодую про те, що моя дитина росте і дорослішає, і з ніжністю згадую його маленьким.

29. Я часто ловлю себе на ворожому ставленні до дитини.

30. Я мрію про те, щоб моя дитина досяг всього того, що мені не вдалося в житті.

31. Батьки повинні пристосовуватися до дитини, а не лише вимагати цього від нього.

32. Я намагаюся виконувати всі прохання моєї дитини.

33. При прийнятті сімейних рішень слід враховувати думку дитини.

34. Я дуже цікавлюся життям своєї дитини.

35. У конфлікті з дитиною я часто можу визнати, що він по-своєму правий.

36. Діти рано дізнаються, що батьки можуть помилятися.

37. Я завжди зважаю на дитиною.

38. Я відчуваю до дитини дружні почуття.

39. Основна причина капризів моєї дитини - егоїзм, упертість і лінощі.

40. Неможливо нормально відпочити, якщо проводити відпустку з дитиною.

41. Найголовніше, щоб у дитини було спокійне і безтурботне дитинство.

42. Іноді мені здається, що моя дитина не здатний ні на що хороше.

43. Я поділяю захоплення своєї дитини.

44. Моя дитина може вивести з себе кого завгодно.

45. Я розумію засмучення своєї дитини.

46. Моя дитина часто дратує мене.

47. Виховання дитини - суцільне нервування.

48. Сувора дисципліна в дитинстві розвиває сильний характер.

49. Я не довіряю своїй дитині.

50. За суворе виховання діти потім дякують.

51. Іноді мені здається, що я ненавиджу свою дитину.

52. У моєму дитині більше недоліків, ніж переваг.

53. Я поділяю інтереси своєї дитини.

54. Моя дитина не в змозі що-небудь зробити самостійно, а якщо й зробить, то обов'язково не так.

55. Моя дитина виросте непристосованим до життя.

56. Моя дитина подобається мені таким, яким він є.

57. Я ретельно стежу за станом здоров'я моєї дитини.

58. Нерідко я захоплююся своєю дитиною.

59. Дитина не повинна мати секретів від батьків.

60. Я невисокої думки про здібності моєї дитини і не приховую цього від нього.

61. Дуже бажано, щоб дитина дружила з тими дітьми, які подобаються його батькам.

КЛЮЧ

Шкала 1 – питання 3,4, 8, 10, 12,14, 15, 16, 18,20,24,26,27,29,37, 38, 39, 40, 42,43,44,45, 46, 47, 49, 52, 53, 55, 56, 60.

Шкала 2 – питання 6, 9, 21, 25, 31, 34, 35, 36.

Шкала 3 – питання 1,5,7, 28, 32, 41, 58.

Шкала 4 – запитання 2, 19, 30, 48, 50, 57, 59.

Шкала 5 – питання 9, II, 13, 17,22,28, 54,61.

При підрахунку тестових балів за всіма шкалами враховується відповідь «вірно».

Високий тестовий бал за відповідними шкалами інтерпретується як відкидання, соціальна бажаність, симбіоз, гиперсоциализация, інфантилізація (інвалідизація). Тестові норми наводяться у вигляді таблиць Процентільние рангів тестових балів за відповідними шкалами

ДОДАТОК Б

Тестовий матеріал до методики Рене Жиля

1.Ось стіл, за яким сидять різні люди. Познач хрестиком, де сядеш ти.
2. Познач хрестиком, де ти сядеш.
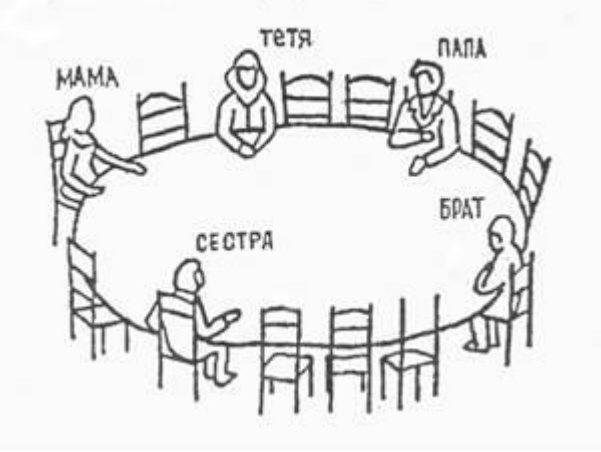
3. Познач хрестиком, де ти сядеш.
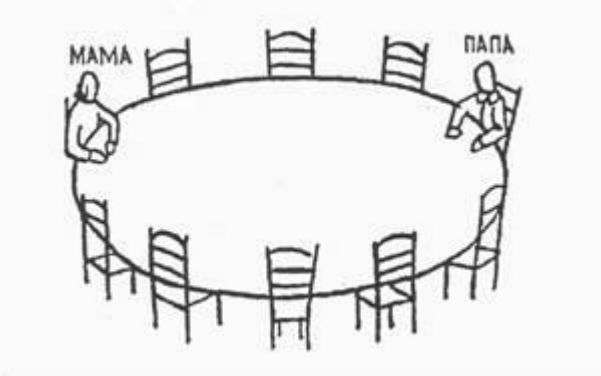
4. А тепер розмісти кілька людей і себе навколо цього столу. Познач їх родинні стосунки (тато, мама, брат, сестра) або (друг, товариш, однокласник).

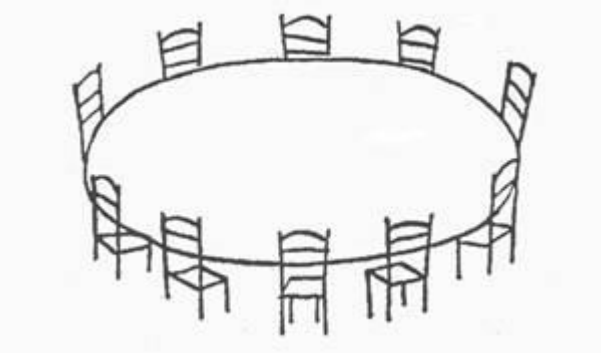

5. Ось стіл, на чолі якого сидить людина, яку ти добре знаєш. Де сів би ти? Хто ця людина?

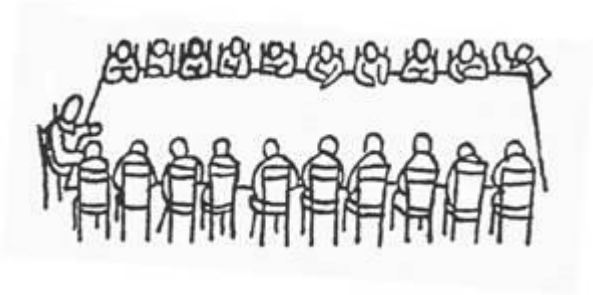

6. Ти разом зі своєю родиною будеш проводити канікули у господарів, які мають великий будинок. Твоя сім'я вже зайняла кілька кімнат. Вибери кімнату для себе.

Брат

Тато і мама

Сестра

7. Ти довгий час гостюєш у знайомих. Познач хрестиком кімнату, яку б вибрав (вибрала) ти.

Тато і мама

Дідусь та бабуся

8. Ще раз у знайомих. Познач кімнати деяких людей і твою кімнату.

9. Вирішено піднести одній людині сюрприз. Ти хочеш, щоб це зробили? Кому? А можливо тобі все одно? Обери одну відповідь.

10. Ти маєш можливість виїхати на кілька днів відпочивати, але там, куди ти їдеш, тільки два вільних місця: одне для тебе, друге для іншої людини. Кого б ти взяв із собою?

11. Ти втратив щось, що коштує дуже дорого. Кому першому ти розповіси про цю прикрість?

12. У тебе болять зуби, і ти повинен піти до зубного лікаря, щоб вирвати хворий зуб. Ти підеш один? Або з кимось? Якщо підеш з кимось, то хто ця людина?

13. Ти чудово впорався зі складним завданням. Кому першому ти розповіси про це?

14. Ти на прогулянці за містом. Познач хрестиком, де знаходишся ти.

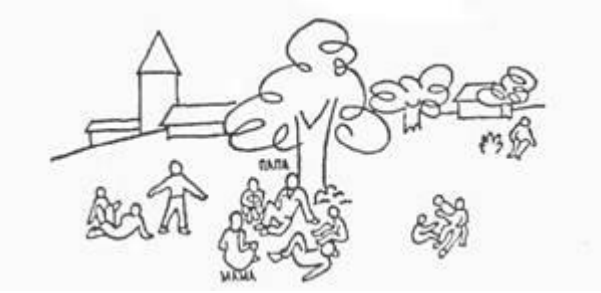

15. Інша прогулянка. Познач, де ти на цей раз.

16. Де ти на цей раз?

17. Тепер на цьому малюнку розмісти кілька людей і себе. Намалюй або познач хрестиками. Розскажи, що це за люди.

18. Тобі і деяким іншим дали подарунки. Хтось отримав подарунок набагато кращий за інших. Кого б ти хотів бачити на його місці? А можливо тобі все одно?
19. Ти збираєшся в далеку дорогу, їдеш далеко від своїх рідних. За ким би ти сумував найсильніше?
20. Ось твої товариші йдуть на прогулянку. Познач хрестиком, де знаходишся ти.

21. З ким ти любиш грати: з товаришами твого віку; молодшими за тебе; старшими за тебе? Обери одну з можливих відповідей.
22. Це майданчик для ігор. Покажи, де знаходишся ти.

23. Ось твої товариші. Вони сваряться з невідомої тобі причини. Познач хрестиком, де будеш ти.

24. Це твої товариші, сваряться через правила гри. Покажи, де ти.

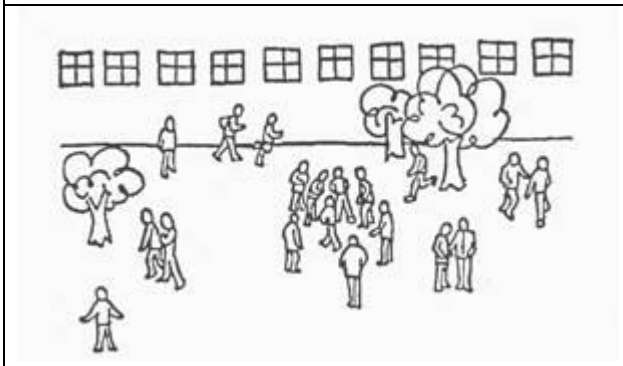

25. Товариш навмисне штовхнув тебе і звалив з ніг. Що робитимеш: будеш плакати; поскаржишся вчителю; вдариш його; зробиш йому зауваження; не скажеш нічого? Обери одну з відповідей.

26. Ось людина, добре тобі відома. Вона щось говорить сидячим на стільцях людям. Ти знаходишся серед них. Познач хрестиком, де ти.

27. Ти багато допомагаєш мамі? Мало? Рідко? Обери одну з відповідей.
28. Ці люди стоять навколо столу, і один з них щось пояснює. Ти знаходишся серед тих, які слухають. Познач, де ти.

29. Ти і твої товариші на прогулянці, одна жінка вам щось пояснює. Познач хрестиком, де ти.

30. Під час прогулянки всі розташувалися на траві. Познач, де знаходишся ти.

31. Це люди, які дивляться цікавий спектакль. Познач хрестиком, де ти.

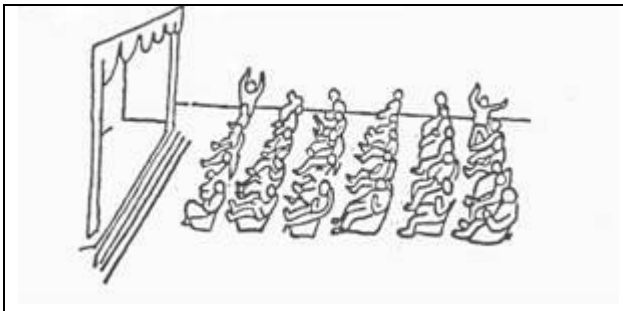

32. Це показ біля таблиці. Познач хрестиком, де ти.

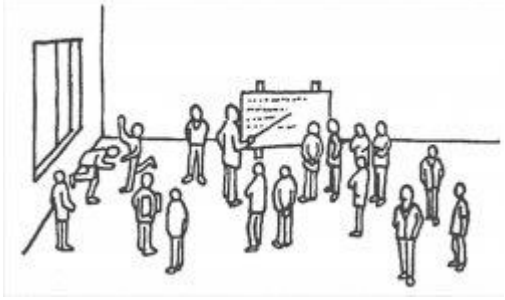

33. Один з товаришів сміється над тобою. Що робитимеш: будеш плакати; пожмеш плечима; сам будеш сміятися над ним; будеш ображати його, бити? Обери одну з цих відповідей.
34. Один з товаришів сміється над твоїм другом. Що робитимеш: будеш плакати; пожмеш плечима; сам будеш сміятися над ним; будеш ображати його, бити? Обери одну з цих відповідей.
35. Товариш взяв твою ручку без дозволу. Що робитимеш: будеш плакати; скаржитися; кричати; спробуєш відібрати; почнеш його бити? Обери одну з цих відповідей.
36. Ти граєш в лото (або в шашки, або в іншу гру) і два рази поспіль програєш. Ти незадоволений? Що робитимеш: будеш плакати; продовжувати грати далі; нічого не скажеш; почнеш злитися? Обери одну з цих відповідей.
37. Батько не дозволяє тобі йти гуляти. Що робитимеш: нічого не відповіси; образишся; почнеш плакати; почнеш протестувати; спробуєш піти всупереч забороні? Обери одну з цих відповідей.
38. Мама не дозволяє тобі йти гуляти. Що робитимеш: нічого не відповіси; образишся; почнеш плакати; почнеш протестувати; спробуєш піти всупереч забороні? Обери одну з цих відповідей.
39. Вихователь довірив тобі доглядати за живим куточком,Чи здатний ти виконати це доручення? Розскажи.
40. Ти пішов у кіно разом зі своєю родиною. У кінотеатрі багато вільних місць. Де ти сядеш? Де сядуть ті, хто прийшов разом з тобою?

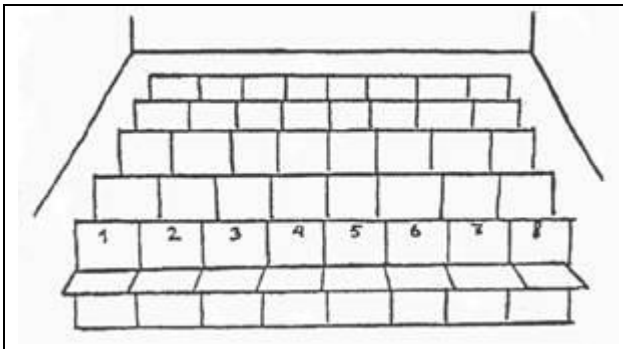

41. У кінотеатрі багато порожніх місць. Твої родичі вже зайняли свої місця. Познач хрестиком, де сядеш ти

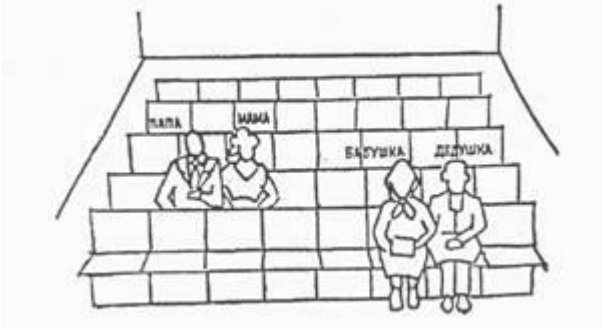

42. Знову в кінотеатрі. Де ти будеш сидіти?

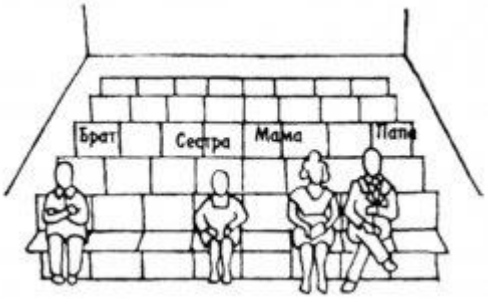

Ключ до тесту:

Кожна з 13 змінних утворює самостійну шкалу. Певній змінній відповідають конкретні запитання в тесті.

Ставлення до мами: 1-4, 8-15, 17-19, 27, 38, 40-42.

Ставлення до батька: 1-5, 8-15, 17-19, 37, 40-42.

Ставлення до батьків загалом: 1, 3, 4, 6-8, 13-14, 17, 40-42.

Ставлення до братів і сестер: 2, 4-6, 8-13, 15-19, 30, 40, 42.

Ставлення до бабусі, дідуся та інших близьких дорослих родичів: 2, 4, 5, 7-13, 17-19, 30, 40, 41.

Відношення до друга (подруги): 4, 5, 8-13, 17-19, 30, 34, 40.

Ставлення до вчителя (вихователя). 5, 9, 11, 13, 17, 18, 26, 28-30, 32, 40

Допитливість: 5, 26, 28, 29, 31, 32.

Прагнення до спілкування у великих групах дітей: 4, 8, 17, 20, 22-24, 40.

Прагнення до домінування, лідерства в групах дітей: 20-24, 39.

Конфліктність, агресивність: 22-25, 33-35, 37, 38.

Реакція на фрустрацію: 25, 33-38.

Прагнення до усамітнення: 7-10, 14-19, 21, 22, 24, 30, 40-42.

Методика передбачає переважно якісний аналіз відповідей досліжуваного. Тому можна інтерпретувати виходячи з відповідей респондента на питання відповідних шкал.

ДОДАТОК В

Тестовий матеріал до методики «Страхи в будиночках» М. Панфілової, О. Захарова.

Інструкція для дитини: «У чорному будиночку живуть страшні страхи, а в червоному – не страшні. Допоможи мені розселити страхи зі списку по будиночках».

Ти боїшся?

1. коли залишаєшся один;
2. нападу;
3. захворіти, заразитися;
4. померти;
5. того, що помруть твої батьки;
6. когось із дітей;
7. когось із людей;
8. мами чи тата;
9. того, що вони тебе покарають;
10. Баби Яги, Кощія Безсмертного, Бармалея, Змія Горинича, чудовиська;
11. перед тим як заснути;
12. страшних снів (яких саме);
13. темряви;
14. вовка, ведмедя, собак, павуків, змій (страхи тварин);
15. машин, поїздів, літаків (страхи транспорту);
16. бурі, урагану, повені, землетрусів (страхи стихії);
17. коли дуже високо (страх висоти);
18. коли дуже глибоко (страх глибини);
19. в тісній маленькій кімнаті, приміщенні, туалеті, переповненому автобусі, метро (страх замкнутого простору);
20. води;
21. вогню;

22. пожежі;

23. війни;

24. великих вулиць, площ;

25. лікарів (крім зубних);

26. крові (коли йде кров);

27. уколів;

28. болю (коли боляче);

29. несподіваних, різких звуків, коли щось раптово впаде, стукне (боїшся, здригаєшся при цьому);

30. зробити що-небудь не так, неправильно (погано – у дошкільнят);

31. спізнитися в садок (школу);

Всі перераховані тут страхи можна розділити на кілька груп:

1. Медичні страхи – біль, уколи, лікарі, хвороби;

2. Страхи, пов'язані із заподіянням фізичної шкоди – транспорт, несподівані звуки, пожежа, війна, стихії;

3. Страх смерті (своєї);

4. Боязнь тварин;

5. Страхи казкових персонажів;

6. Страх темряви і кошмарних снів;

7. Соціально-опосередковані страхи – людей, дітей, покарань, запізнень, самотності;

8. Просторові страхи – висоти, глибини, замкнутих просторів;

Не варто забувати, що наявність страхів в певному віковому періоді є нормою.

3 – 5 років: смерть (діти усвідомлюють кінцівку життя); страшні сни; напад бандитів; вогонь і пожежа; хвороба і операція; природні стихії; отруйні змії; смерть близьких родичів.

6 – 7 років: зловісні істоти (відьма, привиди, та ін.); втрата батьків або страх загубитися самому; почуття самотності (особливо вночі через

чорта, диявола та ін.); шкільний страх (бути неспроможним відповідати образу «хорошої» дитини); фізичне насильство.

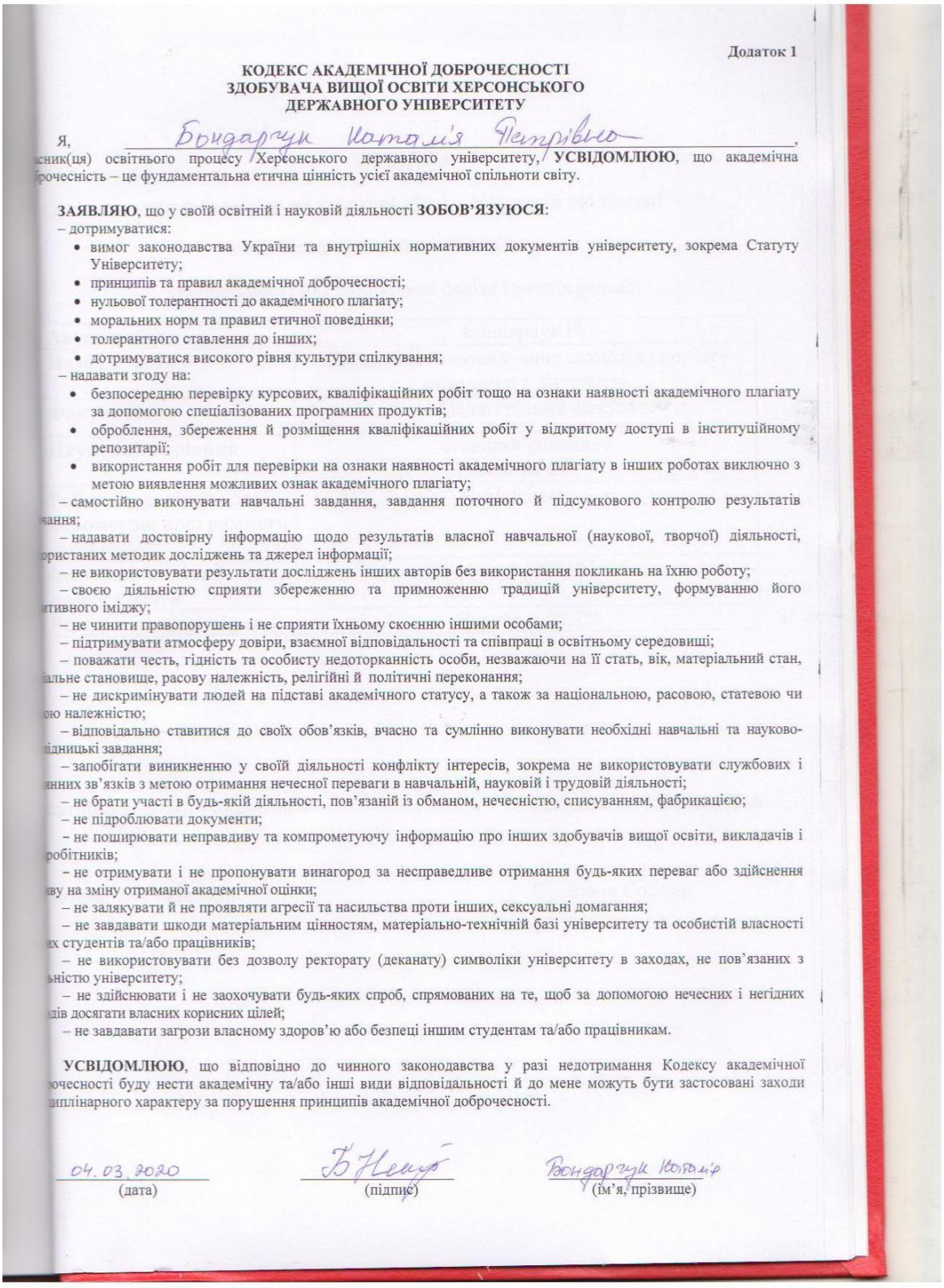

Додаток 1

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я, Бондарчук Наталія Петрівна,
сник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна рочесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

– дотримуватися:
- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
- принципів та правил академічної доброчесності;
- нульової толерантності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування;

– надавати згоду на:
- безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
- оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
- використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;

– самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів нання;

– надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, ористаних методик досліджень та джерел інформації;

– не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;

– своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його тивного іміджу;

– не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;

– підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;

– поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, іальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;

– не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи ою належністю;

– відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-ідницькі завдання;

– запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і инних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;

– не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;

– не підроблювати документи;

– не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і робітників;

– не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення иву на зміну отриманої академічної оцінки;

– не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;

– не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності их студентів та/або працівників;

– не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з ьністю університету;

– не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних дів досягати власних корисних цілей;

– не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної рочесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи циплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

04.03.2020 (дата) | (підпис) | Бондарчук Наталія (ім'я, прізвище)

ДОВІДКА

про перевірку на текстові збіги у Науковій бібліотеці

кваліфікаційної роботи СВО Бакалавр

спеціальності 012 Дошкільна освіта (заочна форма)

Автор роботи	Бондарчук Н.
Назва роботи	Специфіка психологічних захистів і копінг-поведінки в дитинстві
Факультет	Педагогічний факультет
Науковий керівник	старший викладач Фоміна І.С.
Роботу перевірено за допомогою програмного засобу	Unicheck
Ідентифікаційний номер роботи	ID файлу: 1002525458
Результати перевірки	Схожість 72,1%

Директорка Наукової бібліотеки Нателла АРУСТАМОВА

Бібліотекарка І категорії Стефанія Соболь

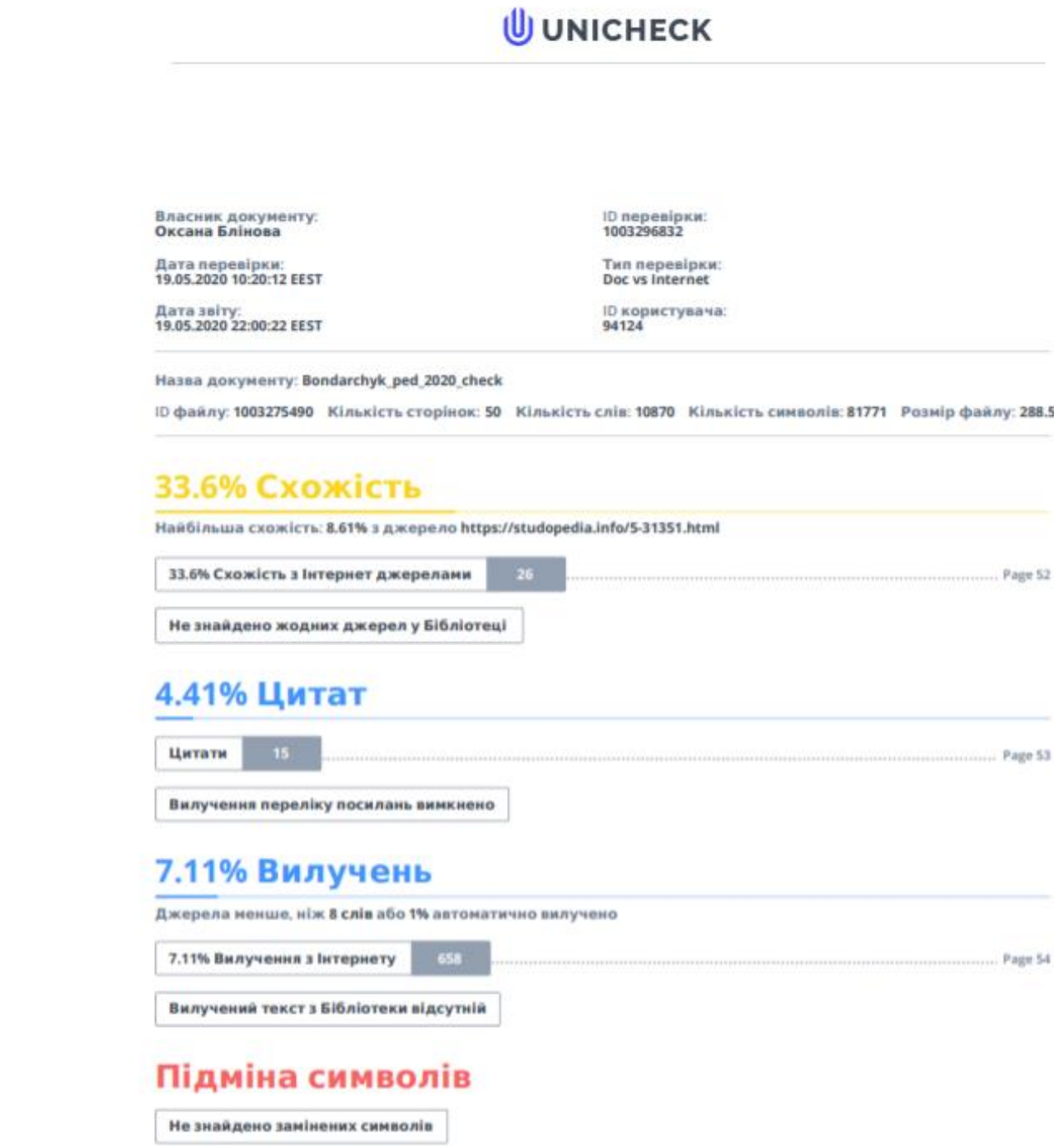

UNICHECK

Власник документу:
Оксана Блінова

ID перевірки:
1003296832

Дата перевірки:
19.05.2020 10:20:12 EEST

Тип перевірки:
Doc vs Internet

Дата звіту:
19.05.2020 22:00:22 EEST

ID користувача:
94124

Назва документу: Bondarchyk_ped_2020_check

ID файлу: 1003275490 Кількість сторінок: 50 Кількість слів: 10870 Кількість символів: 81771 Розмір файлу: 288.5

33.6% Схожість

Найбільша схожість: 8.61% з джерело https://studopedia.info/5-31351.html

33.6% Схожість з Інтернет джерелами 26 Page 52

Не знайдено жодних джерел у Бібліотеці

4.41% Цитат

Цитати 15 Page 53

Вилучення переліку посилань вимкнено

7.11% Вилучень

Джерела менше, ніж 8 слів або 1% автоматично вилучено

7.11% Вилучення з Інтернету 658 Page 54

Вилучений текст з Бібліотеки відсутній

Підміна символів

Не знайдено замінених символів